

N É M E T N É P R A J Z I A N U L M Á N Y O K
FORSCHUNGEN ZUR DEUTSCHEN VOLKSKUNDE

S Z E R K E S Z T I

SCHWARTZ ELEMÉR

XI.

TARISZNYÁS GYÖRGYI

ÖRMÉNY KARÁCSONY

WEIHNACHTEN BEI UNSEREN ARMENIERN

B U D A P E S T , 1943

T A R I S Z N Y Á S G Y Ö R G Y I

ÖRMÉNY KARÁCSONY

B U D A P E S T , 1943

SZÜLEIMNEK

TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal
<i>Előszó</i>	7
<i>I. A magyarországi örmények</i>	9
1. örményeink története	9
2. Örmény egyházunk története	15
3. Az Örményország! karácsony	20
<i>II. Népszokások</i>	23
1. A böjt.....	25
2. Szent Miklós tisztelete.....	31
3. A karácsonyfa	35
4. A szent jászol	40
5. A kántálás.....	45
6. Karácsonyi ételek.....	51
7. Az újév	54
8. Vízkereszt	60
Könyvészet.....	64

ELŐSZÓ.

„Egy városnak, vagy országnak sója az örmény ység
Hol örmény nincs, ott íz sincs.”

(Perzsa népmese.)

Ezzel a dolgozattal eredetileg a karácsonyi német népszokások örmény területen való meghonosodását kívántam bemutatni, szándékomban volt kifejteni, hogy miből alakult ki a német eredetű karácsonyfa és a szent jászol kultusz a magyarországi örményeknél, és milyen formában és hol található ma is; azonban ezen a területen nem találtam elég adatot: az örmények ugyanis magyarrá válva, teljesen átvették a magyaroktól ezt a két karácsonyi szokást. De sok érdekességet találtam a karácsonyi ünnepkörre vonatkozólag; az örmények bár elmagyarosodtak, ősi szokásaikat a Karácsony ünneplésénél megtartották, tehát jónak láttam dolgozatom kereteit kibővíteni és az Advent első napjától Vízkeresztig tartó karácsonyi ünnepkört tárgyalni néprajzi szempontból.

Igen fontos, hogy az örmény néphagyományokat és népszokásokat feljegyezzük, mert nagyon értékesek néprajzi szempontból és már — sajnos — erősen kiveszőben vannak. A század elején történtek próbálkozások. *Szongott* Kristóf Etnographiája is arra törekedett, hogy feljegyezze a még élő szokásokat. Követője azonban nem-igen volt. A magyar örménység irodalma elég csekély, ma is vannak természetesen hívei az örmény hagyományok ápolásának, mint pl. *Avedik* Félix és *Hovhannesian* Eghia, továbbá *Alexa* Ferenc és *Pungucz* Antal, azonban nagy általánosságban a magyar közvéleményt ennek az értékes kisebbségnek a sorsa és népi értékei nem érdeklik.

Dolgozatom célja, hogy a karácsonyi örmény népszokások feljegyzése mellett a figyelmet erre a keletről hazánkba jött kis néptörredék sorsára irányítsa és hogy a tudományos életnek az örmény népszokások feljegyzésével valamilyen hasznára legyen.

„Ich kann schwerlich glauben, daß irgend jemand die Geschichte dieses merkwürdigen Volkes kennenlernen kann, ohne von seiner großen Tragödie tief ergriffen zu werden.“
(Nansen Fridtjof az örményekről.)

I. A MAGYARORSZÁGI ÖRMÉNYEK.

Örményeink története.

Az erdélyi örmények megbízható és hiteles történelmi adatok tanulsága szerint az örmény országi „Ani” városból származnak, őshazájukat Hajastannak¹ nevezték (az urak országa), magukat pedig Hajknak (úrnak).²

Az örmény, Örményország, Armenier név először az Aehame-nidák idejében mint perzsa elnevezés jelentkezik.³

Az örmény nép történetét Krisztus után az 5 században *Ghorenei* Mózes dolgozza fel.⁴

¹ Az örmény szavak átírásánál a Német Nyelvészeti és Néprajzi Intézet szokásos nyelvészeti átírását használom.

² *Nansen* szerint e név eredete ismeretlen. *Jensent* idézi, aki szerint ez a Hátí névből származik, így nevezték a hetiták magukat, de az örményben a *t* intervokálikus helyzetben kiesett. Ez nyelvészeti szempontból általában megállja a helyét, de sok a kivételes eset. (*Nansen* Fridtjof: *Betrogenes Volk*» Leipzig, 1928, 242. 1.) *Hovhannesian* is ismerteti a különböző feltevéseket a névre vonatkozólag. „Egyesek szerint a „pati” szóból ered, ami az indogermán nyelvekben urat jelent és az örmény nyelvben a „p” *h-ra* változott, mint *paternal* is: *hair*. „Pati” „úr”-at jelent, tehát a győztes örményekről nevezték így a népet. Mások szerint „védő”-t jelent, védői vallásuknak, ősi szokásaiknak. Van oly magyarázat is, ami a „háj” „szót *heti ta, hitita* szóról véli be vezethetőnek.” *Hovhannesian*, Eghia: Armenia népe. Gödöllő, 1934, 5. 1.

³ *Weber* írja: Der Name Armenien und Armenier ist zur Zeit der Achamä-niden als persische Bezeichnung für Land und Volk zuerst zu beobachten. (*Weber*, Simon: Die katholische Kirche in Armenien. Freiburg in Breisgau, 1903, 10. 1.)

⁴ Lásd *Szongott* Kristóf: *Chorenei* Mózes: Nagy Örményország története, – fordítás örményből, Szamosújvár, 1892. Nagyon fontos ez a munka, mert a

1239-ben az örmények búcsút vettek ősi hazájuktól és Kazán és Asztrahan között Észak-Kaukázusban telepedtek meg.⁵

Innen Krímbe vándoroltak, azonban a törökök és tatárok támadása miatt tovább kellett menekülniök. Moldvába vonultak és itt több várost alapítottak. Duka moldvai fejedelem azonban az örmény egyházi rítus elhagyására és a görög szertartás követésére akarta kényszeríteni őket és azt kívánta tőlük, hogy hagyják el nemzeti nyelveiket. Ekkor a havasokba menekültek, majd I. Apaffy Mihály engedélyével a havasok alatti városokba és falvakba.⁷

Azonban az Apaffy alatti letelepülés előtt is voltak örmény gyarmatok Magyarországon. Lukácsi⁸ idézi Kézai Simont, aki azt írja, hogy a magyarok évkönyvei is igazolják, hogy az örmények Szent István és más magyar királyok alatt az országba telepedtek.

Schünemann is több helyen megemlékezik az Esztergom körül lakó örményekről és a város melletti Örmény nevű faluról.⁹

Czoernig¹⁰ írja, hogy azt a tényt, hogy Magyarország hospeseihez örmények is tartoztak, nemcsak Kézai és Thuróczi említik, hanem okmányok is megvilágítják. IV. Béla megerősítette az Esztergomban

Szentírás után a legrégebb mű, amely Keletről jött hozzánk. Chorenei felkutatta Alexandria, Athen, Konstantinápoly könyvtárait, ezenkívül a főúri családok könyvtárányagát is felhasználta, tehát lelkiismeretesen gyűjtött. Örményország történetét *Nansen* i. m. 255 l. is feldolgozza.

⁵ *Avedik* Félix: A magyar örménység múltja és történeti jelentősége. Budapest, 1921. 5. l.

⁶ Az örmények üldözésére vonatkozólag *Avedik* i. m. közli Thokati Minas szemtam'i feljegyzését, mely két példányban maradt fenn. Az egyik a szamosújvári templomi levéltárban, a másik a párisi Bibliothèque Nationale kéziratgyűjteményében 224. sz. alatt található, ahol a következőképen van katalogizálva: „Récits des persécutions religieuses qu'ont subies les Arméniens en Galicie de la part du voïvode Etienne, par Minas de Thokat, en langue vulgaire.”

⁷ Ezt a betelepülést *Gopesa* László szerint bizonyítják a következő helynevek. Alsó-Fehér megyében Örményszékes', Küküllőben Szászörményes, Középszolnokban Örményes, Kolozsban szintén Örményes. Belsőszolnokban Ormány (németül Armenen), Örmingye, Aranyosszékbén Örményes. *Gopesa* László: Az örmény népelet, Budapest, 1922.

⁸ *Lukácsi* Kristóf: História Armenorum Transsilvaniae, Viennae 1859.

⁹ *Schünemann*, Konrad: Die Entstehung des Städtewesens in Südost-ropa, Breslau u. Oppeln, é. n.

¹⁰ *Czoernig*, Karl: Ethnographie der österreichischen Monarchie, Wien 1855.

Schünemann: i. m. 50. l. is megemlékezik az örmények jogainak megerősítéséről. Arra vonatkozólag, hogy az örmények Esztergom városban laktak, nem fogadja el Hóman állítását (Hóman Bálint: Magyar városok az Árpádok korában Bp., 1908 49. l.), hanem véleménye szerint csak a káptalan birto kába tartozó örmény faluban.

lakó örmény hospesek kiváltságait és a tatár időkben megsemmisült jogaikat.¹¹

IV. László az örmény földet (terram armenorum) a későbbi Szent Anna kolostor körüli részt az Ágoston-rendieknek adja.¹² Az örmények nagy betelepülése azonban I. Apaffy Mihály uralkodása, alatt történt.¹³

Az Apaffy-család kihalása után Ébesfalva a kincstárra szállt, majd Bethlen Gábor uralma alá került, aki a falut az örményeknek adta el. Ezt a ténytet I. Lipót 1696-ban megerősítette. Az erdélyi örmények ekkor egy Diploma kibocsátását kérték a királytól, hogy az eddig ténylegesen gyakorolt jogszokásaikat törvényerőre emelje. Kérték, hogy bíraikat saját körükből választhassák, azokon a helyeken, ahol eddig is ettek, saját szokásaikat és életmódjukat megtarthatják, azonkívül, hogy az általuk adó címén beszolgáltatott összeget ne emeljék.

Kedvezményeket kaptak az örmények III. Károly magyar király uralkodása alatt. Szamosújvár város szabadalmi okmány 1726 október 17-én kelt. Erzsébetvárosé pedig 1738 május 10-én; ez utóbbit 1747 február 27-én ismét megerősítették.¹⁴ Ettől kezdve tehát bíraikat szabadon választhatják és a magistratussal rendelkező oppidum privilegiátumok sorába lépnek.

Mária Terézia 1758-ban, II. József pedig 1786-ban megerősíti és kiterjeszti ezeket a jogokat. II. József 1786-ban Szamosújvárt a szabad királyi városok sorába emeli¹⁵ és polgárainak az indigenatust adományozza.

Más városokba és falvakba is letelepedtek az örmények, nevezetesen Gyergyószentmiklós. Csíkszépvíz, Beszterce stb. városokkal A kereskedelmi élet fellendítésében igen nagy szerepet játszottak, ezt honorálták a királyok évszázadokon keresztül különböző kiváltságokkal és engedélyekkel. 1848-ban több nemzetiség a magyarság ellen támadt és jogokat követelt. Az örménység ekkor is magyarnak érezte magát és nem állt át az ellenség táborába. 1867-ben a kiegyezés az örménységről sem feledkezett meg: „Aç 1868. évi XLIII. t.-c. 14. §-a .Ai örmény katolikus egyház önkormányzati szabadságát a nemzeti-ségi egyházakkal egyetemben megállapította, illetve az utóbbiakét megerősítette”¹⁶.

¹¹ *Fejér*, Georgias: Codex diplomaticus, Budae 1829 -1844, IV, I: 307. 1.

¹² *Fejér* i. m. V, 3. 78. 1.

¹³ *Czoernig* i. m.: Aufnahme der Armenier in Siebenbürgen. Hl. fc. 181. I.

¹⁴ *Szongott* Kristóf: A magyarországi örmények ethnographiája Szamosújvár, 1903, 13. 1.

¹⁵ *Czoernig* i. m. III. k. 185. 1.

¹⁶ *Avedik* i. m; 13. 1.

Hogy az 1672-ben letelepedett örmények előtt a magyar társadalomban egyes örmények számottevő helyet foglaltak el, arra nézve történeti adataink vannak.¹⁷

A kiegyezés után is jelentős szerepet játszottak.¹⁸

Ma már mindenütt megtalálhatók az örmények Magyarországon, teljesen elmagyarosodtak, összefüggő tömegben csak Szamosújvárt, Gyergyószentmiklóson, Csíkszépvízen és a még megszállt területen lévő Erzsébetvárosban találhatók. Ma már nem lehet magyart és örményt egymástól megkülönböztetni. Minden örmény erősen magyar érzelmű és tiltakozik az ellen, ha valaki ezt kétségbevonja. Még a magyarság nemzeti hősei között is megtalálhatók.

Egyedül csak faji sajátosságai különböztetik meg a magyartól, azonban a fajkeveredés folytán ezek is nagyon sok esetben elmosódtak. A fejforma rövid koponyájú, a bőr színe világosbarna, a feketésbarna haj gyakran hullámos.¹⁹

„Az örmény nemzet méltó a magyar nemzet különös rokonszenvére. A két nemzet több érdekes analógiát mutat. Az örményt a Kelet magyarjának tekinthetnők, a magyart Nyugat örményének. Mindkét nemzet, idegen népek közé ékelve, évezredek át küzd a szabadságáért és függetlenségéért, egyúttal a civilizációért és a kereszténységért. Mind a kettő válságos korszakokban, három részre szaggatva idegenek zsarnoksága alatt sen védett. A világháború végén mind a kettő végkimerüléssel határos vérvészteség (Magyarország pedig szörnyű összezsugorodás) által szerezte meg függetlenségét.”²⁰

A magyarországi örmények főcsoportját az örmény szertartású római katolikusok jelentik. Ezenkívül vannak gregorián örmények, ezek újabban a török üldözések elől vándoroltak be. Ugyanis az ázsiai Törökországban élők kb. 1,000.000 főnyi örménység állandó harcban állt a törökkel. Örmény egyesületek alakultak Erzerumban, Konstantinápolyban, Londonban és Párizsban, amelyek a török kormányhoz intézett kérvényekkel, később pedig forradalommal akarták az örménység helyzetét megjavítani. De ezáltal csak új üldözéseket hívtak ki maguk ellen. 1889 és 1901 között több mint 1000 örmény család menekült Transkaukáziába. 1908-ban az új török forradalom kitörése után a török parlamentben megalakult az örmény párt, amely arra törekedett, hogy a török hatalom elismerése mellett az örményektől lakott területen örmény iskolákat, örmény hivatalos nyelvet, vallás-szabadságot és teljes jogegyenlőséget vívjon ki. Az új török kormány

¹⁷ *Molnár* Antal: Örmények Buda visszafoglalásánál, Armenia 1887. évf. 1. sz.

¹⁸ V. ö. *Avedik* i. m. 14. í.

¹⁸ *Nansen* i. m. 242. 1.

²⁰ *Hermann* Antal: Egy elfelejtett néptörődék, Budapest, 1921. 3. 1.

kezdetben elutasította ezeket a követeléseket és így Adanában 1909 április 7-én elkezdődött az örmények rettenetes öldöklése. A török kormány megbüntette a gyilkosokat, de a reformok megvalósítását megakadályozta a világháború és még ezelőtt az 1912-13-as balkáni háború. Az Oroszországban élő örmények között nagy elégedetlenséget okozott II. Miklós cárnak az a rendelete, mellyel az örmény egyházi vagyont orosz felügyelet és kezelés alá helyezi.²¹⁻²²

Tehát még ma sincs megoldva a keleti örmény kérdés és igaz az, amit *Avedik-Alexa* e kérdéssel kapcsolatban ír: „A keleti örmény kérdés ma és még egyenlőre megoldatlan s így a hitéért és fajaért mondhatni két évezred óta szenvedő örmény nép a nyugati keresztény hatalmakba vetett bizalommal várja szebb jövőjének hajnalhasadását.”²³

A magyarországi gregorián örmények a török üldözések következtében voltak kénytelenek menekülni. A török kormány ekkor ugyanis az örményeket mint megbízhatatlan elemet az Eufrates vidékére száműzte, sokat közülük pedig megöltek.

Ezek a menekültek leginkább Bulgária, Románia, Anglia, Franciaország, Egyiptom, a központi hatalmakkal és Törökországgal ellenséges államokban kerestek hazát. Magyarországra ekkor kb. 20 család menekült. Lélekszámuk kb. 44. Leginkább Budapesten és Szamosújvárt élnek, szőnyegszövéssel vagy csemegekészítéssel foglalkoznak. Természetesen az idők folyamán szükségképpen ők is megtanultak magyarul, magyarral kötöttek házasságot, vallásukhoz azonban hűek, a gregorián örmény vallást követik, bár meg kell jegyezni, hogy lelkipásztoruk nem lévén, mind nagyobb hajlandóságot mutatnak a római katolikus egyházközségbe való áttérésre.²⁴

²¹ V. ö. *Vámbéry, A.*: Armenier u. Kurden, Deutsche Rundschau 1896., továbbá *Lepsitis, J.*: Armenien u. Europa, Eine Anklageschrift wider die christlichen Großmächte, Berlin, 1897.

²⁸ A történelmi hátteret regényesen festi *Werfer, Franz.*: Die vierzig Tage des Musa Dagh. Berlin, 1933.

²³ *Avedik-Alexa*: Az örmény nép múltja és jelene, Budapest, 1922. 17. l.

²⁴ Hogy mennyire kívánatos ez az unió, arra vonatkozólag meg kell említeni *Lengyel Zoltán* cikkét, melyet a Központi Pápnevelő Intézet Keleti Napján (1942. febr. 1-én) mondott el. Itt azt mondja: Ugyanazon liturgikus nyelven imádkozunk, ugyanazon szertartásokkal élünk, ugyanazon szenteket tiszteljük, katolikus és gregorián testvéreink egyforma hódolattal állnak tértő nagy szentjük, világosító Szent Gergely lábainál, egyformán imádkozzuk a niindennapi zsolozsma szavaival, hogy: „Jertek mindnyájan a szent, általános és apostoli egyházhoz!” — „a mi igazi és szent hitünk egységéért is kérjük az Urat.”; mik tehát azok a pontok, amelyek elválasztanak? Semmiképp sem a dogmatikus eltérések. Egyszerű híveknek legtöbbször alig van fogalmuk e választó pontokról. Évszázados előítéletek, elfogultság, tudatlanság, anyagias gondolkodás az, ami az uniót akadályozza. Pedig az örmény egyház és az unió

Az örmény nép számot tarthat a világ érdeklődésére és részvétele, mivel művelt, és mint az indogermán fajhoz tartozó nép, érdekes színt jelent az európai indogermán népek közt.²⁵ A magyar nép pedig az örményben a vele évszázadokon át együtt küzdő hasonló sorsú, sok csapástól sújtott testvért kell hogy lássa.

sokkal többször fölszínre került már a történelem folyamán, semhogy a feledés porába szabadna meríteni; az unió szempontjából pedig talán sohasem volt annyira kedvező kilátás, mint a mai véres küzdelmek korában, amikor a bolsevizmus béklyóiba vert kicsiny Armenia is türelmetlenül várja szabadulását.

²⁵ *Hübschmann*: Armenische Grammatik, Leipzig 1897. I. 1.

2. Örmény egyházunk története.

Az az ellentét, mely a kereszténység és a pogányság között fennáll, eredményezte, hogy a kereszténnyé lett népek gyűlölettel és megvetéssel fordultak pogány múltjuk felé. Ennek a hangulatnak megfelelően szétrombolták és megsemmisítették pogány kori emlékeiket. A fiatal kereszténnyé lett népek nem érezték ezeknek az emlékeknek művészi, tudományos és néprajzi értékét. Méginkább látszik ez a hatás, ha az örmények kereszténység előtti vallása után kutatunk. Néhány feljegyzés görög és római forrásokban, ez az egész anyag, mely a pogány örmény vallást tárgyalja. A keresztény írók szinte szégyenkezve pillantanak vissza pogány mivoltukra. *Weber*¹ szerint nyolc istenség képezte az örmény Olympust. Az örmény hagyomány a kereszténység felvételét apostoli tevékenységnek mondja, melynek kezdeményezője Krisztus volt. A legenda egy levélről tud, melyet Abgar, Örményország és Edessza királya Krisztusnak írt és ismeri az Úr választát is. Abgar hallva Jézus csodatetteiről, arra kérte őt, hogy jöjjön hozzá Edesszába és maradjon is nála,„ hiszen az Ő birodalma elég nagy ahhoz, hogy ketten uralkodhassanak. A válaszban Jézus elmondja, hogy Ő nem mehet, mert vele az Úristennek más céljai vannak, hanem egyik tanítványát el fogja küldeni, aki majd elviszi az üdvözítő tanokat.² Ezzel Örményországban megvetették a kereszténység alapjait.³

Az örménység nagy hőse és az örmény kereszténység megalapítója Világosító Szent Gergely (Surp Grigor Lusavorits).⁴

¹ *Weber* i. m. 26 II.

² *Chorenei* i. m. és *Weber* i. in. szövszerint közlik Jézus választát; érdekessége a levélnek, hogy teljesen a Biblia nyelvén íródott.

³ *Weber* i. m. kritika tárgyává teszi az Abgar legendát. *Dashian* (J.: Zur Abgarsage, Wiener Zeitschrift für Kunde des Morgenlandes 1890.) hosszas bizonyítás után megállapítja, hogy a legendát történelmileg alátámasztani nem lehet, nincsenek hiteles történelmi adatok, nevek és helyek elmosódtak. Szerinte a legenda szerzője Lerubna vagy Lebubna.

⁴ Életét és működését *Agathangelus*: (Az örmények megtérésének története, Velence 1862.) beszélj el.

Néve szerint Világosító Szent Gergely a parthusok királyi családjából származott és Anak fia volt. Néve Felix: L'Arménie chrétienne et sa littérature. Louvain, 1886, 248 11.

Sok kaland után került Trdat király udvarába és mivel vonakodott Anahit istennőnek véres áldozatot bemutatni, földalatti börtönbe vetették. Tizenhárom év múlva ismét eljött a királyhoz, hogy meggyógyítsa betegségéből. Ugyanis a király keresztény szüzeket, köztük Szent Hrhpsimét is, akik Rómából hozzá menekültek, kivégeztetett, e miatt mély bánatban élt és lelkiismeretfurdalásai miatt már közel volt a megőrüléshez. Gergely meggyógyította a királyt és hatvannapos prédikációval megtérítette a népet. Szívesen vették fel a kereszténységet, melynek hirdetője a nagy bajban szabadulást hozott nekik. Később Gergelyt pappá, majd püspökké szentelték és Örményország főpásztora lett.

Trdatnak,⁵ a királynak, nagy érdemei voltak népe megtérésében. Nem elégedett meg azzal, hogy saját maga keresztény legyen, hanem gondoskodott arról, hogy népe is megismerje az üdvözítő krisztusi tanokat. Agathangelus szerint 4 millió örmény vette fel egy év alatt a kereszténységet Krisztus után 301 körül.

Világosító Szent Gergely idejében Örményország elismerte a hierarchikus alapokon álló keresztény egyház főségét és alávetette magát a római pápa parancsainak. A niceai zsinaton is részt vettek az örmények.⁶

Trdat békekorszaka után háborús idő következett. Örményországnak a perzsák ellen kellett harcolnia. A vallásukhoz ennek ellenére is hűek maradtak és a zsinatokon megjelentek. A perzsák Örményországot a harcok során felosztották, a nép szabadsága elveszett és ekkor már csak a kereszténység tartotta össze az örményeket. Az arsacida uralkodó ház lehanyaglott a perzsák elleni küzdelemben, azonban a kereszténység, mellyel egyesek rosszul felfogott érdekből szembehelyezkedtek, megmentette a népet és erőt öntött beléje.⁷

Az örmények elszakadása az egyetemes egyháztól 491-ben következett be, mikor a Walarsabadban tartott zsinaton Babken püspök

⁵ Trdat vagy Tiridat 259-től 304-ig uralkodott és Nagy Trdatnak neveztek. „Tiridate ou Dertad, des Arsacides d'Arménie, règne de l'an 259 à l'an 304 et fut surnommé le Grand” Nève, i. m. 248.11. „Né à Valarschapad l'an 257, élève à Césarée et à Sébaste, il revint en Arménie avec le zèle de la foi chrétienne quand le roi Tiridate II inaugura son règne par des marques d'attachement à l'idolâtrie de son peuple. C'est alors que Grégoire fut détenu plusieurs années dans une fosse profonde, et qu'il subit toute espèce de cruelles tortures. Plus tard, quand l'esprit du roi s'ouvrit à la lumière, ce fut Grégoire qui le prépara au baptême (301) et qui opéra avec peu d'ouvriers la conversion des grands de la majorité du peuple arménien. Il n'y eut de vive résistance que dans quelques provinces, surtout dans le pays de Daron, et de la part de quelques princes attachés à d'anciens cultes payens.”

⁶ Weber i. m. 479. l.: „Auf dem Konzil zu Nioea hatten die Metropoliten ihre Befestigung bekommen und man bestätigte die Obermetropolitengewalt.”

⁷ Weber i. m. 471. l.

vezetésével elvetették a kalcedóni zsinat határozatait és elszakadtak az egyetemes egyháztól. Az elszakadásra vonatkozólag *Avedik-Alexa* a következőket mondja:⁸ „A perzsa támadások következtében az örmény püspökök a kalcedóni zsinaton nem jelenhettek meg, 491-ben a Wálársábádban tartott zsinaton a kalcedóni zsinat határozatainak kötelező erejét nem ismerték el. Téves azonban az az általánosan elterjedt nézet, hogy az örmények Eutyhes tanait követik, ők Krisztus isteni és emberi természetét elismerik, s e téren csak kifejezésbeli, tehát vélt eltérés van a római egyháztól. Ugyanis a „penuntium” szón „essentiat” értenek és nem „naturat”, tehát az isteni és emberi természet egységes kifejezésére nem e szót használják. Tanításuk: egyszemélyben teljes Isten és teljes ember. Ezzel szemben a római szertartású örmény katolikusok a „penuntium” szót használják. Fontosabb eltérés van a Szentlélek származását illetőleg, amennyiben szerintük csak az atyától és nem származik a fiútól is. Nem ismerik el a pápa egyházi fennhatóságát, amiért Őket „disunitusoknak”, nem egyesülteknek tekintik. A szentmisében vizet a borhoz nem vegyítnek, aminek azonban nincs hitágazati alapja, hanem tisztán a régi liturgiái szokáshoz ragaszkodnak”.⁹

Ezzel a határozattal az örmények függetlenítették magukat a bizánci és római egyháztól. Az elszakadás az izlám későbbi keleti diadalútját lényegesen megkönnyítette.¹⁰

Manughean Mechitar¹² 1701-ben szerzetes rendet alapított, hogy ezzel is biztosítsa az örmények egyesülését.¹³ Először

⁸ *Avedik, Félix—Alexa, Ferenc: Az örmény nép múltja és jelene. Budapest, 1922.*

⁹ *Nansen i. m. 266. 1.: „Als die unseligen Armenier, die das grauenhafte Wüten der persischen Feueranbeter überlebt hatten, einigermassen zur Ruhe gekommen waren, riefen sie 491 ein eigenes Konzil in Wagharschatpat zusammen. Dort wurde der Glaubensatz von Chalcedon feierlich verdammt. Damit war der unheilvolle Bruch mit den Kirchen zu Byzanz und Rom vollzogen, der noch heute besteht. Durch alle Bedrängnisse hindurch hielten die Armenier an ihrer monophysitischen Lehre fest, behaupteten die Einheit der Person, die eine göttliche Natur Christi, und wollten von der Zwei-Naturen Lehre nichts wissen. Zugleich nahmen sie aber auch erbittert Stellung gegen Eutyches, den unversöhnlichen Gegner der Nestorianer, nach dessen Lehre der Leib Christi unmöglich als gleicher Art wie unsere menschlichen Leiber gelten durfte. Die Armenier blieben bei der Überzeugung, daß Christus Mensch im vollen Sinne des Wortes geworden sei.”*

¹⁰ Néhány évtizeddel később még időszámításban is külön útra tértek. 551-ben Novses pátriárka megreformálja a naptárt. Ettől veszi kezdetét az örmény időszámítás, mely szerint 1943-ban 1392-t írnak. *Lengyel Zoltán: Az örmény egyház és az unió, Keleti Egyház, 1942. 9—10. sz. 3. 1.*

¹² Életének rövid története a következő: 1676 február 7-én Sebasteában (Sivas) Kís-Ázsiában született és 1749 április 27-én halt meg. Ifjú korában igen sok szenvedésen ment keresztül. Jézustársasági misszionáriusoktól hallott a latin egyházzal. Az általa alapított szerzetesrend, az úgynevezett Mech-

Konstantinápolyban, majd Moreában élt szerzetestársaival, később Velencében, San Lazzaro szigetén telepedett le és kolostort épített - Már 1712-ben visszatért a római egyházba, de *nem* szakította meg kapcsolatait a gregorián örményekkel sem.¹⁴

Az Apaffy fejedelem hívására Magyarországra jött örmények természetesen mind szakadárok voltak. A talmacsi (Szeben m.) örmény püspökség létezéséről Miklós esztergomi érseknek 1453-ban kelt levele tesz említést.¹⁵ Történelmi tény az is, hogy 1679-ben a Radnai szoroson betört tatárok ellen indulnak lelki vezetőjükkel, Verzár Oxendius örmény püspökkel és visszaszorítják a betolakodókat.¹⁶ A püspök tatár fogságból való kiszabadítását csak a karlováci béke hozta meg, 1699-ben.

Az erdélyi örmények visszatérése 1686-ban ment végbe, Verzár Oxendius hatására. A leMBERGI örmény érsek Minasz szakadár püspök halála után Verzár Oxendius az 1687 február 13-án Lembergben kelt kinevezési oklevéllel adminisztrátornak tette meg, majd apostoli helynök, végül 1691-ben örmény katolikus püspök lett.¹⁷ Verzár püspök elhunyt után 1715-ben dr. Budakovich Lázár (Archidiaconus armenorum Transsylvaniae et Apostolicus vicarius, cum iure ordinandi) vezette az ügyeket, Mária Terézia királynő pedig dr. Theodorovits Mihály szamosújvári plébánost püspökké tette, azonban ezt a pápa nem erősítette meg.¹⁹

Ezóta kéri az örmények a kormánytól, hogy az örmény katolikus püspökséget állítsa vissza. 1868-ban báró Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszternek nyújtottak be egy emlékiratot. Azután 1910-ben gróf Zichy János vallás- és közoktatásügyi minisztert kérték. Indítóokokul a következőket sorolja fel az emlékirat: a rítus fennmaradása biztosítéka a faj fennmaradásának. Katolikus szempontból sem közömbös a magyar-örmény egyház fennállása. Vannak kisebb lélekszámú püspökségek is. Új örményrajok települnének be az

tarista Kongregáció Szent Benedek szabályait vette föl. 1717-ben letelepedett szerzetestársaival a velencei San Lazzaro szigeten. Később Triesztben és Bécsben is alakultak rendházak. *Wetzer u. Weite's Kirchenlexikon* Freiburg i. Br. 1886, VII, 1122. 1.

¹³ *Inglisian*, Vahan cikke. *Buchberger*, Michael: *Lexikon für Theologie und Kirche*, Freiburg in Breisgau, 1930², Bd. VII, Sp. 34.

¹⁴ *Nansen* i. m. 278. 1.

¹⁵ *Fol. Lat.* 2242. A Magyar Nemzeti Múzeum Levéltára. Ennek az örmény plébániának a pecsétje is a Magyar Nemzeti Múzeumban található. A talmacsi plébániára vonatkozólag most folynak a kutatások, *Avedik* Félix vezetésével.

¹⁶ *Avedik* Félix: *A magyar örménység múltja és történeti jelentősége*. Budapest, 1921. 7. 1.

¹⁷ *Szongott* Kristóf: *Szamosújvár szab. kir. város monográfiája*, Szamosújvár, 1901. I. k. 261. 1.

¹⁸ *Avedik* i. m. 13. I.

országba, ezzel a magyarságnak hasznára lenne ez az értékes néptöredék. Az örmény püspökség felállítása tehát szükséges és méltányos. „Méltányos azért, mert az ősök iránt való kegyeletből és a hagyományok iránt való tiszteletből a magyar hazával örömeiben és bujában közel 250 év óta egybeforrott örmény nép maga is óhajtja és a magyar nemzet iránt soha nem szűnő hálájának biztosításával kéri a Szentszék és a magyar kormány egybehangzó intézkedése által Ősi egyházának rekonstrukcióját és ezzel annak a megmentését . . .”¹⁹

A *Solemni conventione* kezdetű apostoli konstitúció (1930 jún. 5.) a Romániához csatolt örményeket dr. P. Gogian Sahak apostoli kormányzó fennhatósága alá helyezte. Ő azonban nem beszélvén a magyar nyelvet, mindvégig idegen maradt. 1939-ben a pápa Lengyel Zoltánt nevezte ki apostoli kormányzóvá. Az 1940 augusztus 30-i bécsi döntés Erdélyt részben visszacsatolta az anyaországhoz, ezzel kapcsolatban az apostoli kormányzó székhelye Szamosújvár lett. A magyarországi örmények most már az 1941-es anketban azt kérik, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter Lengyel Zoltán apostoli kormányzó hatalmát az összes Magyarországon lakó örmény szertartású római katolikusokra terjessze ki és hogy jogállásának megerősítésében a Szentszékkel együtt a m. kif. kormány elhatározását eszközölje ki.²⁰

Erre vonatkozólag még a mai napig nem történt intézkedés. E szerint tehát az erdélyi örmények a szamosújvári apostoli kormányzósághoz, a budapesti örmények pedig a budapesti örmény katolikus plébániához tartoznak.

¹⁸ Az örmény szertartású róm. katolikus egyházközsegeknek *Emlékirata* az örmény katolikus apostoli kormányzóság helyzetének rendezése tárgyában. Budapest, 1941. 4. 1.

²⁰ Kivonat az 1941. évi a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez intézett *emlékiratból*.

3. Az örményországi karácsony.

Az örmény nép keletről jött hazánkba, ősi szokásaiból soka megtartott, de az e] magyarosodás következtében sokat el is hagyott. Hogy az örménység a magyarokkal érez, az a kérdőíveimhez csatolt megjegyzésekből is kitűnik. *Avedik* Félix írja: „1848 előtt nagyapáink méj több ősi szokásnak, hagyománynak hódoltak. 1848 után, midőn a: örmények teljes honfűsítése — az általános jogegyenlőséggel és a polgári és vallási szabadsággal — bekövetkezett, városaikat sokai elhagyták, az ország többi polgáraival való érintkezésük fokozódott házasságok révén családi elzárkózottságuk megszűnt, Ősi szokásaikat lassanként elhagyták, azokról megfeledkeztek, öröklött hagyományaik képe így fokozatosan elmosódott. Az utódok közül már csak kevesen elevenítették fel a múlt emlékeit. Kivételt képez a karácsony ünnepe, amelyet az örmények — az újév napjával egyetemben — mindig megkülönböztetett tisztelettel ültek és ülnek meg.”

Pongrácz Simonne írja Szamosújvárról: „Már apáink levetkőzték a nemzeti jelleget, s testvéri sorsközösségben élve a magyarsággal, ők maguk is ízig-vérig magyarrá váltak. (Pl. Lázár Vilmos, Kiss Endre 48-as aradi vértanúk.) A magukkal hozott népszokásokból az idők folyamán mindig többet és többet veszítettek, illetve sajátítottak el a magyarságéiból. Ma már a helyzet az, hogy csak öregeinktől és a feljegyzésekből tudunk örmény származásunkról; mi azonban magyaföldből sarjadtunk, magyar levegőt szívunk, magyar műveltségben nőttünk fel, tehát szívben és lélekben magyarrá válva már csak kegyeletos emlékként őrizzük a mind jobban és jobban elhomályosuló örmény ősapáink népszokásait és emlékét.”

A magyarrá vált örménység mind jobban és jobban hagyja e ősi szokásait, sok szokás, amelyet egy félszázaddal ezelőtt még mindé nütt ismertek, ma már csak szórványosan található meg. Éppen ezer művelődéstörténeti és néprajzi szempontból fontos, hogy ezeket a kinézeteket ne hagyjuk veszendőbe menni és elfeledni. Jegyezzük fel őket mert lehetséges, hogy egy évtized múlva nem lesz senki, aki ezeké a mély értelmű és szép szokásokat gyakorolja, illetőleg ismerje.

A karácsony az örménységnél olyan fontos és nagy ünnep, hogy az ehhez fűződő szokások még nem mentek veszendőbe.

Adataimat kérdőívek, ezekhez csatolt értékes feljegyzések és személyes tapasztalatok alapján szereztem. Összesen 120 kérdőívet küldöttem ki, ezek közül 96 jött vissza. Tekintetbe véve, hogy a Magyarországon élő 4500-5000¹ örmény nagy része néprajzi szempontból értéktelen, mivel ősi szokásaiból semmit sem tartott meg és teljesen elmagyarosodott, úgy hiszem, hogy minden, lehető néprajzi szempontból jelentős ismeretekkel rendelkező egyént igénybevettem. A 96 kérdőívből 18 a keleti örmények, 78 pedig az örmény szertartású római katolikusok válaszát tartalmazza. Jelentős adatokkal csak Szamosújvár, Gyergyószentmiklós, Csikszépvíz és Budapest szolgál, mert itt élnek egy tömegben örmények és itt van lelkipásztoruk, aki a vallásos hagyományokat ápolja. Másutt azonban (Gyergyóditró, Magyarkomját) csak egy-két ember emlékszik a szokásokra, a többiek teljesen átvették a magyarok nyelvét és életmódját.

A kérdőíveket *Cselingeriannak* a karácsony ünneplésére vonatkozó cikke alapján állítottam össze.² Ez a cikk bemutatta, hogyan ünnepelték meg ősapáink Örményországban a karácsonyi ünnepet, ebből azután láttam, mit tartottak meg és mit hagytak el ősi szokásaikból.

Cselingerián itt elmondja, hogy Örményországban hiányzik a karácsonyfa, mely az ünnepet széppé tenné. A karácsonyt és az újévet nem azon a napon ünneplik, mint nálunk Magyarországon, mert az örmények, éppen úgy mint a görögök, nem a Gergely-féle, hanem az úgynevezett júliusi naptárral élnek, ez a naptár 12 nappal tér el a miénktől. E szerint a karácsony ünnepe január 6-ára esik.

A karácsonyt tizenégnapi böjt előzi meg, ezért az újév is böjti napra esik, ez azonban a gazdag böjt. A kenyeret a legjobb lisztből sütik és ánissal hintik be. A leves helyett kompótot esznek. Rizs és mazsolával töltött káposzta (*dólma*) a főeledel.

Az év utolsó napja emléknap. Az újév nem éjjel 12-kor kezdődik, hanem reggel, midőn egymásnak jóreggelt kívánnak (Pari Lujs). A gyermekek újév napján ajándékokat kapnak. Leginkább „*gozinagh*”-ot csinálnak; nálunk Erdélyben ez a csemege *dalauzi* néven ismeretes. Ezzel kínálják meg az újévköszöntőket. Reggeli sötétben az újruhába öltözött gyermekek atyjuk hívására a folyópartra mennek. Itt imádkoznak, azután az atya bemárt egy darab kenyeret néhány-szor a vízbe, egy kis üveget teletölt vízzel és hazasietnek. Az anya ünneplőben elébük megy, boldog újévet kívánnak egymásnak (*Snor-*

¹ *Hovhannesian* i. m. 276. 1.

² *Cselingerian* Jakab: Az örményországi karácsony. Armenia, 1888. évf. 18. 1.

hawor nor dari) és megcsókolják egymást. Most az atya kiosztja a szentelt kenyeret és vizet, előhózzák a gozinagot és a többi csemegét. Jönnek a rokonok és együtt mennek a templomba. Keleten a kézszerítés nincs szokásban, de ilyenkor minden jót kívánnak és kezet szorítanak.

Újév első napjától Karácsonyig, január 5-ig, a nők a következő kérdést intézik egymáshoz: felvágátok-e már az évet? (*Darin gadretsik?*) Ez kalács dió- és mazsolával. Imádkozva készíti a háziasszony, ezüst pénzt rejt el benne. Karácsonykor mindenki otthon van, a családatyja szeli fel az évet, vigyáz, hogy a kés ne érje a pénzt, bár nem tudja, hogy hol van. Annyi részre vágja fel, ahány tagú a család. Mindenki kap egy szeletet, s aki megtalálja a pénzt, azé az újév szerencséje.

A Jézuska, amelyet a gyerekek kapnak, az *awedis*-nek Üdvözítő nevezett lap; erre Jézus születéséről szóló ének van leírva, ezt megtanulják és eléneklik.

A templomban ünnep előestéjén nagy sürgés-forgás van, a szerepap tálcát tart a kezében, cédulák vannak rajta, egyikén *himar* (balga), másikon *imasdun* (eszes, bölcs) áll. Az imasdunt választók ministrálhatnak. Egyházi ruhában, kezükben gyertyát tartva az oltár előtt állhatnak. Mielőtt a család eltávoznék a templomból, a családapa idegeneket és utasokat hív meg asztalához. Cél, hogy mindenki családjában, otthonosan érezze magát.

Ünnep előestéjén bor is van. Vacsora után megjelennek az awedist éneklő gyermekek és minden ismerős házhoz elmennek Jézuskát kívánni. Járnak kántorok is kántálni és szép ajándékot kapnak.

Másnap, Jézus megkeresztelésének ünnepén a folyó jegén sátrat csinálnak. Ennek *Jordán* a neve. A polgárok saját házi zászlóik alatt vesznek részt a körmeneten. Az ifjak felfegyverkezve és lóháton mennek ki. Mikor vége az ünnepnek, kilövik fegyvereiket és a körmenet visszaindul.

Ilyen volt tehát eredetileg a karácsony ünnepe. Természetesen ezek a szokások a mai napig sok változáson mentek át. Sok közülük elhalványodott, ismét másokat későbbben kezdtek gyakorolni. A következő részben ünnepek szerint külön-külön fogom tárgyalni, az egyes szokások fejlődését és a mai alakját.

II. NÉPSZOKÁSOK.

A karácsonyi ünnepekörhöz tartozó népszokások általában mind a vallási népszokások körébe tartoznak.³ Ha vallási népszokásról beszélünk, első és legfontosabb dolog, hogy meghatározzuk, mit értünk népen. Erről a fogalomról a mai időkben igen sokat beszélnek és írnak. Nemzetpolitikai szempontból nép mindenki, aki az állam polgára és az államalkotó fajhoz tartozik. A közvélemény népen általában a parasztságot érti. Az örménységben nincsen különválasztva az értelmiség és a parasztság, ők általában mind kereskedők, még hozzá az erdélyi kereskedők fajtájához tartoznak, ez ugyanis szellemiekben felette áll az anyaországi társának és társadalmi helyzete is lényegesen jobb. Nagy kereskedő családokkal találkozunk az örmények között, akik közül egyik-másik értelmiségi pályára ment.⁴ Dolgo-

³ *Sartori* a népszokásokat a következő csoportokba osztja: a) Die Hauptstufen des Menschenseins, b) Leben und Arbeit daheim und draussen, c) Zeiten und Feste des Jahres. *Sartori*, Paul: Sitte und Brauch, Leipzig 1910.

⁴ *Schwartz* Elemér a nép fogalmáról a következőket írja: „... A nép fogalmi tartalmának a megállapítására törekedtek s kimutatták, hogy a régi felfogás, mely szerint népen ἔθνος („nép és nemzet”) vagy „populus”, „natio”, továbbá „plebs”, azaz alsóbb népréteg volna értendő, nem helytálló. De nem földi egészen a néprajzi „nép” fogalmát a „vulgus in populo” sem, jóllehet Mogk tanulmánya, továbbá Weigert és Naumann fejtegetései alapján Korén szerencsés fogalmazással azt mondja: „Népen — néprajzi szempontból — a nemzetnek (Nation) azt a réteget, illetőleg azon rétegeit értjük, amelyek elsősorban praelogikus — associatív módon gondolkodnak s amelyek egész lényükkel a „közösségben” gyökereznek — így a néphez tartozik elsősorban a parasztság, továbbá az ú. n. kultúr népnek (Kulturvolk) minden primitív csoportja, tehát a bányász nép, az erdőmunkás, a vándorlegény és más hasonló népség, sőt mind e népcsoportok gyermekei is.” Én magam valamikor népen azt a népréteget értettem, mely nem került még a városi szervezett munkásság szellemének hatása alá, s amely alacsonyabb műveltségénél fogva ragaszkodik niég az ősi hagyományokhoz. S ha a mai tudományos s a népre vonatkozó fejtegetéseket is figyelembe veszem, akkor régebbi felfogásomat csak részben kell korrigálnom, s megállapíthatom, hogy a nép a nemzetnek az az ősrétege, amely érzelmi és nem kultúrember, amely éppen e jellegénél fogva egész lelki-világával az ősi kultúrközösségben gyökerezdik s részben még ma is ugyan-ebben él. Ilyen értelmezéssel aztán a néphez az egész és félpasztyot szá-

zatomban a vallási néprajz meghatározását fogom alkalmazni: mindenki nép, aki nem tartozik a tanító egyházhoz, tehát laikus, vagyis nincsen teológiai képzettsége.

A dolgozat keretében népszokásokat fogok tárgyalni, a népszokást pedig röviden így határozhatjuk meg; ismétlődő tevékenység, melyet hagyományos formák szerint hajtanak végre. Az örménység karácsonyi népszokásai, mint általában minden népé, végső fokon a vallásból erednek.⁶

A karácsony körül megtalálható különböző népszokásokat külön-külön kell tárgyalni, szeretném nemcsak a gyűjtés anyagát bemutatni, tehát a még élő népszokások egyszerű felsorolását adni, hanem rámutatni arra, vajjon magukkal hozta e őket az örménység, vagy pedig átvette. Mivel a kérdőív felölelte az egész karácsonyi ünnepkört, az időrendi sorrendet fogom megtartani. A tulajdon - képeni ünnepet megelőző böjt lesz az első pont, majd Szent Miklós napját tárgyalom mint az ajándékot hozó Jézuska előfutárját s azután magát a karácsonyt. Végül az újévről és a Vízkeresztről fogok beszélni.

A népszokás fejlődésében az erdélyi gregorián örményeknél fellelhető szokások az ősi és a mai helyzet között állanak, mert azáltal, hogy ők későbben vándoroltak ki, nyelvben és szokásokban még nem tudtak erdélyi rokonaikhoz asszimilálódni. Tehát az ő szokásait mint közbeeső állapotot fogom tárgyalni.

mitom, azaz, aki egészben vagy részben — esetleg más foglalkozás mellett — az ősi hagyományokhoz ragaszkodva a természet ölen él s a föld megmunkálásával szerzi kenyerét, de értem azt a földműveléssel nem foglalkozó embertípust is, amely a modern szociális szervezkedéstől érintetlenül szintén még az ősi hagyományok világában és a modern élettől elkülönülten éli le napjait. Ha így értelmezzük a nép szót, akkor körébe tartozik a parasztságon kívül sok falusi s tanyai iparos, továbbá a halászzal és vadászattal foglalkozó, a pásztor és sok más effajta ember.” Schwartz Elemér: A néprajz új útjai, a katolikus néprajz. Budapest, 1934. (Kny. a Katolikus Szemléből.)

⁵ „Man darf nicht darauf rechnen, alle Sitten bis zu ihrem letzten Ursprünge zurückverfolgen zu können. Wo es aber möglich erscheint, da wird man in den meisten Fällen als Quelle der eigentlichen Sitte als solcher die Religion erkennen.” Sartori i. m. I. k. 7. 1.

1. A böjt

A böjt a vallási népszokásokhoz tartozik és minden népnél megtalálható. Értelme az, hogy a testi megtartóztatás révén tisztábbá és erősebbé tegye a lelket és így méltóbbá arra, hogy ünnepeljen.¹

Böjtnek nevezzük az ételtől a mértékletességen túlmenő tartózkodást.²

Különböző népek böjtjét nem lehet közös alapra visszavezetni, nem egy népnél jött létre és terjedt el onnan a többihez, hanem egymásról függetlenül különböző helyeken keletkezett. Természetesen az érintkező népek hatással voltak egymásra.³

A böjtölésnek különböző magyarázata és oka van.⁴

¹ Régi német közmondás az „in den Kirchen ist niemand an Kälte gestorben.” Ugyanígy áll a dolog a böjttel, senki nem halhat éhen az egyház böjti szabályai miatt. *Veith*, L. A.: *Volksfrommes Brauchtum und Kirche im deutschen Mittelalter*. Fr. i. Br, 1936. 118. 1.

² „Aç étel, ital élvezetében való mértéktartást, ártalmas túlzás kerülését maga a természet követeli. Ezt a természettől parancsolt mértéktartást, túlzásoktól való tartózkodást, megtartóztatást, általában mértékletességnek mondjuk. Ezen az általános mértékletességen túlmenő, a lelki erő, az erény fokozására vállalt tartózkodást az ételek bizonyos nemétől, például a hústól való tartózkodást sajátos értelemben megtartóztatásnak nevezzük; ha pedig bizonyos időre minden ételtől tartózkodunk, vagy az étel bizonyos mennyiségét megvonjuk magunktól, akkor ezt böjtnek mondjuk.” *Evetovics* Kuno: *Katholikus erkölcsan*, Budapest, é. n. 109. 1.

³ A böjt eredetét a következő babonában találjuk: „Durch das Essen von Speisen, denen man eine übernatürliche Kraft zuschreibt, setzt man sich in den Besitz dieser Macht, und kann aussergewöhnliche Wirkungen erzielen. Ist diese übernatürliche Macht schlimmer Art, so kann sie schädlich wirken. Aus Vorsicht enthält man sich zu Zeiten und an den Orten, wo man solche unheimlichen Mächte als Dämonen oder Substanzen, um sich vermutet, überhaupt alle Speisen oder wenigstens der besonders Gefährdeten.” *Fehrle*: *Fasten*, *Berchtold-Stäubli*: *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*, Berlin—Leipzig, 1927, II. k. 1235. 1.

⁴ *Waldmann* szerint a böjtölés okai a következők lehetnek: „Es wird gefastet unter Umständen das Fasten mit Gebet und Opfer verbunden in Trauer und Not, bei drohendem Unheil, zur Versöhnung der zürnenden Gottheit zur Erlflegung ihrer Hilfe, zur Vorbereitung auf heiligen Handlungen beim Eintritt in Totengruppen, Zauberpriesterschaften und Mysterienkulte, zur

Az adventi böjt a Karácsonyra való előkészület. Időtartama nem mindenütt egyforma hosszú.⁵

Maga a böjt nem volt általános, mert a Karácsonyra való előkészülés inkább az öröm ideje, mint a bűnbánaté.⁶

A böjtnek két formáját ismerjük: 1. jejunium naturale, totale és jejunium ecclesiasticum. Ez az utóbbi ismét két részre oszlik: jejunium plenum (teljes böjt) és abstinentia (hústól való megtartóztatás).^{7,8}

A húsételekhez számították azelőtt azokat az állati termékeket, melyeknek húsát nem szabad enni. (Sajtot, vaját, tojást, tejet).⁹ A katolikus egyház ezt a szabályt a XV. század végén eltörölte, az örményeknél azonban megvan.¹⁰ Az Egyház a latin szertartású római katolikusoknak megengedi a tojás, tejneműek vételét és az állati zsírral való fűszerezést. Ugyancsak megengedi a halfélék élvezetét is.¹¹

Erlangung visionärer Zustände. Zum Selbstzweck wird das Fasten in vielen extremasketischen Richtungen." *Waldmann, Michael: Fasten, Buchberger, L. Tk. K. Bd. III. Sp. 903.*

⁵ Némely helyen (Galliában) 5-6 vasárnapot is számlált, a Gelasianum 5 adventi vasárnapot sorol fel, Rómában csak négyet ünnepeltek s ez lett később általános. *Mihályfi Ákos: A nyilvános istentisztelet, Budapest, 1933. 115. l.*

⁶ Mikor XIV. Kelemen pápa Mária Terézia királynő kérésére az ünnepek számát kevesbbitette, akkor az eltörölt apostol-ünnepek előkészületi böjtjeit az adventi szerdákra és péntekekre tette át. (1771 június 22.) és így e két nap szigorú böjti nap volt, míg a szombat csak megtartóztatás. Ilyen volt az általános gyakorlat (a helyi fölmentésektől eltekintve) egészen az új egyházi törvénykönyv megjelenéséig, mely az adventi böjtről már nem tévén semmi említést, ezáltal teljesen a régi római fölfogást tette általánossá. (Can. 1252.) így tehát adventi böjt nincs többé. *Artner Edgár: Az egyházi évnek, ünnepeinek és szertartásainak kimerítő leírása és magyarázata. Budapest, 1923. 15. l.*

⁷ *Wetzer u. Weite's Kirchenlexicon, 1886. IV. k. 1245. l.*

⁸ A hústól való megtartóztatás csiráját talán a görögöknél lehet megtalálni. Szerintük, amely állatnak lelke van, azt az ember nem ölheti meg és fogyaszthatja el. *Fehrle, i. c. Hwb. d. dt. Ag. 1238. l.*

⁹ Hogy a tojásos és a tejes ételeket is a húsételekhez számította az Egyház, arra nézve Veith bizonyítékul hozza fel a húsvéti tojás ajándékozását. U. i. a böjt folyamán a sok tojás megmaradt, ezt ajándékozták azután ismerősöknek Húsvétkor. *Veith i. m. 124. l.*

¹⁰ *Veith i. m. 124. l.*

¹¹ „Húsételnek a szárazföldön és levegőben és melegvérű állatok, szárnyasok húsát mondjuk, beleértve az említett állatokból kikertülő mindennemű húst, az ú. n. melléktermékeket, s a vért is. A halfélék megállapítása nem tudományos, hanem általános népi meghatározás alapján történik. A halak csoportjába sorozandók általában a vízben élő állatok, ezekhez számítanak a vizek partján élő részben vízi, részben szárazföldi állatok is. Ezek szerint, tiltott húsétel az emlősállatok és szárnyasok mindennemű húsa. *Evetovics i. m. 112. l.*

A böjt törvénye a napjában egyszeri étkezést írja elő, reggel és este azonban megenged egy-egy kisebb étkezést, tehát az egyszeri étkezés tulajdonképpen egyszeri főétkezést, jóllakást jelent.¹²

Adventi böjt tulajdonképpen csak Karácsony vigíliáján van. Az egyházi törvénykönyv 1252 can. 2. §-a szigorú böjttel kapcsolatos.¹³

Természetesen, az örmények is böjtölnek Karácsony előtt. Az örmény katolikusok és gregoriánusok böjtje bizonyos szempontból különbözik egymástól. A gregoriánusok böjtje szigorúbb.

A böjtre vonatkozó első Magyarországon íródott örmény rendelet a szamosújvári gyűlés határozata 1727 szeptember 1-ről¹⁴ (örmény időszámítás szerint 1176-ból).¹⁵

Ezen a gyűlésen elhatározták, hogy aki a szabályoknak ellentállna, fizessen büntetést, akár pap, akár világi. Először is kimondták, hogy ha Szent Jakab böjtje összeesnék a karácsonyi böjttel, akkor az ne változzék. Aki ez ellen cselekednék, az egyháznak két arany büntetést fizessen. Ha a Karácsony szerdára, vagy péntekre esnék, húst kell enni az anyaszentegyház szokása szerint. Karácsony után nyolc napig nem szabad húst enni, csak tejneműt. Aki húst enne, két magyar forint büntetést fizessen. Ha a Vízkereszt előestéje (vigíliája) húsevő napra esnék, böjtölni kell az anyaszentegyház parancsa szerint. Aki ez ellen cselekedne, az egyháznak 2, az előjárásának egy forint büntetést fizessen. Ha a Vízkereszt böjti napra, szerda, vagy péntekre esnék, húst ne egyék senki. Az engedetlen adjon a templomnak büntetésül 3 font viaszgyertyát és az előjárásának egy magyar forintot. Aki pedig a Vízkereszt utáni 8 napon húst ennék, adjon a templomnak egy pár viaszgyertyától négy forintig terjedő értékben, az előjárásának pedig 3 magyar forintot.

Ez régi böjti szabályzat Erzsébetváros, Gyergyószentmiklós és Szamosújvár közös határozata alapján.¹⁶ A gyakorlatban tehát a legfontosabb különbség a mai és az akkori helyzet között az, hogy a Karácsony és Vízkereszt után 8 napig nem volt szabad húst enni, azonkívül, hogy ha a Vízkereszt böjti napra esett, böjtölni kellett. A mai helyzet és szabályzat ettől természetesen eltér. Az

¹² *E veto vias* i. m. 112. 1.

¹³ „A keleti egyház is megünnepeli Karácsony előnapját (*ηαφιμονή*), sőt tulajdonképpen már december 20-án kezdik az ünneplést. Ez a négy nap pótolja náluk a hiányzó adventet.” *Artner* i. m. 37. 1.

¹⁴ A határozat a Szamosújvár Városi Levéltárban van, (Örmény protokollum LXXVIII. lapon) örmény nyelven. A határozatot magyar nyelven

■ *Szongott, Kristóf*: A magyarországi örmények ethnográfiája, Szamosújvár, 1903. 300. 1. is közli.

¹⁵ Az örmények az időszámítást *nem* Krisztus születésétől kezdik, hanem Hovses pátriárcha naptárreformjától 551.-ben.

¹⁶ Aláírókként szerepelnek: *Kristóf* Jakab örményvárosi jegyző, *Khel* Péter ebesfalvi jegyző és *János* Lázár gyergyói jegyző.

örmény katolikusok 1933-ban Bukarestben kiadott böjti szabályzata szerint Karácsony előtti szerdán nem szabad húst enni (természetesen minden pénteken van hústól való megtartóztatás). Szigorú böjt van a Karácsony előtti pénteken (e napon nem szabad húst enni, sem tejfélét).¹⁷

Az örmény egyházban a böjt mind terjedelmére, mind szigorúságára különbözött a latin egyház böjti fegyelmétől. A nyugati országokban letelepedett örmények lassanként sokat átvettek a latin egyház szabályaiból, mert a sajátjaikat nem ismerték, a latin böjtöt pedig minden naptárban megtalálták. Nem egyszer egyházmegyénként különböző volt a böjt. Az 1911-ben Rómában tartott örmény nemzeti zsinat¹⁸ igyekezett a kérdésben egységet teremteni. Ez a zsinat 12 pontba foglalta össze az örmények böjti rendjét, azonban az egyöntetűséget nem hozta meg. 1931-ben a Keleti Congregatio rendezte a kérdést¹⁹ és állandó és minden örmény számára egyöntetű böjti fegyelmet írt elő. E szerint kétféle böjt van: böjt (jejunium — *dzom*) és megtartóztatás (abstinentia — *bahh*).

A böjt régente az ételtől és italtól való teljes tartózkodásban állt. A megtartóztatás a húsról, tejtermékekre, halakra és borra vonatkozott. Ma már csak a húsos, zsíros, tejes és tojásos ételek vannak tiltva. A megtartóztatás kétféle: egyszerű (*barz bahh*) és szigorú (*xisd bahh*). Az örmény katolikusok böjti rendeleteit legújabbban Lengyel Zoltán apostoli kormányzó foglalta össze.²⁰ E szerint egyszerű megtartóztatás van a Karácsony előtti szerdán. Szigorú megtartóztatós a Karácsony előtti pénteken, azonban ha a Karácsony első napja péntekre esik, szabad tejfélét enni, csak húst nem. Nincs böjt vagy megtartóztatás, a Karácsony utáni pénteken.

Az erdélyi örményeknek tehát az említett böjti szabályokat kellene megtartaniuk. Azonban a népi böjt ettől néhány esetben eltér, ugyanis a hercegprímás rendelete engedélyezte az említett böjt elhagyását, egyedül csak a Karácsony előtti szigorú böjtöt tartja meg általánosan a nép.

A gregorián örmények Karácsony előtti böjtje hét nappal az ünnep előtt kezdődik, december 30-án, mivel ők a Karácsonyt január 6-án ünneplik a júliusi naptár szerint. A böjt abban áll, hogy

¹⁷ *Rerldelet* a böjtről és az önmegtartóztatásról örmény katolikusok részére. (A Keleti Egyház Szent Congregatio 528-1930. számú határozata szerint. Bukarest, 20. febr. 1933. *Sahag Kogian* s. k. apostoli kormányzó.)

¹⁸ *Acta* et décréta concilii nationalis Armenorum Romae habita ad S. Nicolai Tolentinatis anno Domini MDCCCXI, Tit. IV. Cap. X.

¹⁹ *S. Congr. pro Ecclesia Orientalis* Prot. 529-30. De jejuniiis et abstinentiis a fidelibus Armeni ritus servandis.

²⁰ *Lengyel* Zoltán: A magyarországi örménykatolikusok böjtjei. Keleti Egyház 1942. évf. 33. 1.

zsír helyett olajjal főznek. Naponta háromszor étkeznek s egytál ételt esznek. Az ételek a következők: olajos krumpli, bab, lencse, továbbá *maslin* (sóban eltett gyümölcs, olajjal, citrommal elkészítve), azonkívül *piláf* (rizs édesen mazsolával, *tahin* (palacsinta lekvárral, olajban sütvé). Az ételek neve török eredetű mivel az örmények Törökországban éltek, azonban az ételek eredeti örmény ételek.²²

Tiltott étel tehát mindenféle húsnemű, vaj, tej, túró, tojás, sőt halat sem szabad enni. Karácsony előestéjén azonban a hús ' kivételével szabad fogyasztani az előbb említett tiltott ételeket. A gregorián örmények börtjeiről hazánkban semmiféle böjti rendelet nem intézkedik, Ők tehát az ősoktól átvett böjtöt tartják.

Az erdélyi örmény szertartású római katolikusok a karácsonyi ünnepet a Gergely-naptár szerint december 25-én ünneplik, tehát ugyanúgy, mint a római egyház. A Karácsonyt náluk is böjt előzi meg. Az adventi böjt advent első vasárnapján kezdődik és pénteki napokon van. Tiltott ételek a hús és a húsfélék, tehát szalonna, sonka, azonkívül a tejes ételek és tejtermékek, sajt, vaj, túró, tojás és tojásos ételek. A böjt alatt elkölthető ételek a következők: Elsősorban a *sülig*. Ez egy böjtös leves. Készítési módja a következő: egy fazékba annyi vizet teszünk a tűzre, amennyi levesre szükségünk van, ha a víz forr, akkor hosszúra vágott sárgarépát teszünk bele. Laska tészta csinalunk tojás nélkül, kockára vágjuk és azt is a levesbe tesszük ízlés szerint, savanyú káposztalével savanyítjuk, egy kevés sót is teszünk bele és gombát apró kockára vágva.²² Készítenek ezenkívül *mahok*-ot. A máhok úgy készül, hogy fodormenta levelet megszáritva mozsárban apróra törünk. 4 kiló liszthez kevés fodormentát keverünk, kevés sót és annyi cibre levét, hogy egészen híg folyadékot kapjunk. Jól eldörzsöljük, hogy csomós ne legyen. Tűzre tesszük, hogy forrjon. Mikor mártás sűrűségű, feltálaljuk. A cibret ecet helyett használjuk, ezzel savanyítjuk a levest. A cibre készítése: korpát meleg vízzel leöntik. Egy pár napi erjedés után savanyú lesz, ekkor használjuk a máhok készítéséhez.²³

Készítenek még *dabgazpaszulyt* (sült bab), különböző főttészta-takat olajjal, töltöttkáposztát hús nélkül, darált kukoricával és szarvasgombával töltve, napraforgó olajjal készítve. Nemcsak káposzta, hanem paprika, szőlőlevél stb. doímat is készítenek.²⁴

A Moldvából való menekülés után a *dolma* készítéséhez szükséges különböző izes növények nem állottak rendelkezésükre. Ezért

²¹ *piláf* 'puha, lusta'; az étel után emberekre is átviszik a jelentését, *táhen*

²² *Perint* Mária úrhölgy (Szamosújvár) szíves közlése alapján.

²³ *Perint* Mária úrhölgy (Szamosújvár) szíves közlése alapján.

²⁴ Minden töltött étel neve törökül dolma.

a köhögés és rekedtség elleni szerként használt igénytelen, minden nedves helyen könnyen található marti lapuhoz folyamodtak, melyet télire sóval tettek el. Éppen úgy töltötték meg, mint a káposztát, szőlőlevelet stb. Ide tartozik még a *tukmats*, ez *khuruttal* savanyított böjtös leves. Laskára vagdalt tésztával, hús nélkül készül.

Ezek tehát az örmények böjtös ételei. A böjtnek náluk ugyanaz a magyarázata, mint általában a többi népnél, az önmegtagadás által tisztább lesz a lélek és a test és így ünnepélyesen fogadják a Karácsonykor az emberek közé leszálló Jézus Krisztust. Az ételeket semmiféle egyházi szabályzat nem írja elő, hiszen a szabályzat csak a péntek napi böjtről és a vigiliáról rendelkezik. Az örmények mindenütt készítik ezeket az ételeket, mivel ezek igen nagy múltra tekintenek vissza.²⁵

²⁶ Az ételek mindegyikét említi *Szongott* i. m. 79. 1. Tehát ezeket már a XIX. század folyamán készítették a magyarországi örmények.

2. Szent Miklós tisztelete.

Szent Miklós püspök napja a karácsonyi ünnepekör egyik kedvesebb, legbensőségebb, talán mondhatnók úgy is: családi ünnepe.

A szent, akit e napon ünnepel az Egyház, Nagy Konstantin császár idejében élt Kr. u. a IV. században. Myra püspöke volt. Minden pártfogásért hozzáfordulón segített. Talán ezért fűződik annyi szép legenda nevéhez és ezért találkozunk ünnepén annyi különös, bensőséges szokással. Egyesek véleménye szerint két különböző Miklós püspök kultusz keveredett össze a december 6-iki ünnepelésben.¹

Szent Miklós kultusza Keletről került Nyugatra. A görög egyháznak igen ismert szentje, szinte a Szűzanyához hasonló nagy kultusza van.

A VIII. században már tisztelik Rómában, a IX. századi martyrologiumban szerepel a neve. A X. századtól kezdve szinte diadalútszerűen halad előre kultusza az Alpokon túlra, Franciaország, Németország felé. A szent tiszteletét elősegíti, hogy ereklyéit 1087-ben Bari-ba hozzák.^{2*3}

Keleten az örmények nem ülik meg Szent Miklós ünnepét. A nem egyesült örmények nem is tisztelik szentként, mert a keleti örmény egyháznak csak egyetlen szentje van, az alapító Világosító

¹ „Die Gestalt des Nikolaus, wie sie in der späteren mittelalterlichen Legende und bis auf unsere Tage fortlebt, ist eine Kompilation aus dem geschichtlichen Bischof von Myra in Lykien, der wahrscheinlich dem 4. Jh. angehört, und dem geschichtlichen Abt Nikolaus von Sion, der Bischof von Pinora war und ebenfalls in Lykien, am 10. Dezember 564 gestorben ist.” *Meisen, Karl: Nikolauskult und Nikolausbrauch im Abendlande, Düsseldorf, 1931.*

² *Helm.: Hl. Nikolaus, Hwb. d. dt. Ag.*

³ Halálának körülményeit *Parsch* a következőképpen írja le: „Er betete deri Sterbepsalm Christi: „Auf dich O Herr, vertraue ich” bis zur Stelle „in deine Hände empfehle ich meinen Geist” dann pilgerte er ins himmlische Vaterland hinüber. Sein heiliger Leib kam im Jahre 1087 nach Bari in Süd-Italien.” *Parsch, Pius: Das Jahr des Heiles 1931. Klosterneuburg, 1931. 67. 1.*

Szent Gergely. Természetesen a nagyobb városokban Miklós napján különböző szokásokkal és emlékezésekkel találkozunk, azonban ezek európai mintára fejlődtek.⁴

Az erdélyi egyesült örmény szertartású római katolikusok megtarják Szent Miklós ünnepét. A szent örmény neve *Nigogkrajos shantóelakor*, csodatévő Miklós. Népies neve a magyarságtól átvett „Mikulás”. Ünnepe december 6-a.

Az örmény katolikus liturgia is megemlékezik a szentről, a vesperaban külön *saragan* (egyházi ének) van tiszteletére. Napjához, illetve előestjéhez igen sok szép szokás fűződik.

A szamosújvári örmény leány árva-intézetben december 5-én este nagy Mikulás-ünnepséget rendeznek. Megjelenik itt az egyházközség vezetője is és a város közönségéből is sokan, hogy végignézzék a kedves ünnepélyt, mely a növendékek számára élményt jelent.

Amikor a kitűzött időben mind együtt van a közönség, bekopogtat a Mikulás teljes püspöki ornátusban, mitrával, pásztorbottal, palásttal és elfoglalja a helyét a számára elkészített emelvényen.

Az ünnepség kezdő szakmaként a növendékek közül egyesek verset szavalnak a Mikulás üdvözlésére, majd közös éneket, vagy kis színdarabot adnak elő.

Ezután következik Mikulás apó. A magával hozott vaskos könyvből felolvassa mindazt a sok jót és rosszat, amit az őrzőangyal az év folyamán a gyermekekről feljegyzett.

Alaposan megleckézteti őket, útmutatást ad a jövőre vonatkozólag. Ennek igen nagy nevelő hatása van, mert a gyermekek nagyon ügyelnek, hogy csak jót tudhasson meg róluk a Mikulás bácsi.

Végül az intézet igazgatója rövid beszédet mond a növendékekhez és ezzel befejezést nyer a kedves ünnepség. Az árvák pártfogói pénzadományt, süteményt, cukrot ajándékoznak az árvaháznak, ezt azután az ünnepély végén kiosztják a gyermekek között.⁵

Gyergyószentmiklóson is rendeznek az internátusban Mikulás-ünnepélyt.⁶ Ennek lefolyása természetesen nagyjából ugyanaz, mint Szamosújvárt.

Családi körben is kedvesen ünneplik meg Szent Miklós előestjét. A gyermekek fényesre kitisztítják cipőiket és kiteszik az ablakba. Ha jó volt a gyermek, reggelre tele van a cipő édességgel, süteménnyel, cukorral, esetleg egy virgács is van mellette, ezt azért küldi a Mikulás, hogy figyelmeztesse a gyermekeket a jövőben még

¹ Konstantinápolyban az európaiaktól átvették az örmények azt a szokást, hogy a gyermekeket Szent Miklós nevében megajándékozzák.

² *Alexa* Ferenc plébános úr (Szamosújvár) szíves közlése alapján.

³ *Vakar* József plébános úr (Gyergyószentmiklós) szíves közlése alapján.

jobbak, szófogadóbbak legyenek. Mivel Szent Miklós lovon jár, a cipők mellé lova számára egy kis szénát is szoktak az ablakba kitenni.

A Szent Miklós-esti ajándékozás szokása a szent jó szívéről szóló legendára vezethető vissza. A püspök egyszer megtudta, hogy egy előkelő, de szegény úr nem tudja leányait férjhez adni, mivel nincs hozományuk. Hogy segítsen rajtuk, nyitott ablakukon arannyal telt erszényt dobott be, egyik lány férjhez mehetett. Ugyanígy történt a másik kettővel is.⁷

A Mikulás kíséretében gyakran megjelenik az ördög, a Krampusz is, láncot csörgető, álarcos, fekete alak, szerepe az, hogy a rossz gyermekeket virgácsával megijessze, hogy a jövőben jobban viselkedjenek.⁸

Az ördög megjelenésének az a magyarázata, hogy a Mikulás méltóságával nem fér össze a verekedés, lánccsörgetés, ezért hozza magával a szolgáját.⁹ Van olyan vélemény is, amely szerint a Mikulás kíséretében megjelenő láncos ördög a szent püspök a gonosz lélek feletti hatalmának a szimbóluma. A hagyomány szerint az ördögtől megszállottak sokszor járultak hozzá, hogy szabadítsa meg őket.¹⁰⁻¹¹

Szent Miklós a rossz gyermekeket puttonyába teszi és így viszi büntetésük helyére, ezt tartja a néphit. *Katona* Lajos¹² ennek alapjául a következő legendát említi: Két fiúcska egyszer Myrába zárandokolt Miklós püspökhöz, hogy áldását kérje. Egy vendéglősnél szállottak meg, ez kapzsiságból éjjel meggyilkolta őket, testüket egy füstölt hússal telt kádba rejtette. Miklós püspöknek éjjel álmában Isten tudtára adta a gonosztettet, másnap elment a kocsmároshoz, szemére vetette bűnét, a gonosz ember térdenállva kért bocsánatot. A püspök

⁷ Ezt a történetet *Artner* is leírja. *Artner* Edgár: i. m. 22. 1. — Megemlékezik róla és mint az ajándékozás eredetét bizonyító legendát hozza fel *Helm* is. *Helm*: Nikolaus, Hwb. d. dt. Ag. 1095. 1.

⁸ „Ist aber so der den Nikolaus bei seiner Einkehr begleitende Keil als der von Nikolaus gebändigte und gefesselte Teufel erkannt, so erklären sich daraus das Verhalten und die ihm im Brauche zufallenden Verrichtungen von selbst: Sein Toben und Brüllen, sein Rasseln mit den Ketten sind als Versuche anzusehen, die verlorene Freiheit zurückzugewinnen. Seine Drohungen gegenüber den unartigen Kindern, sie aufzufressen, sind bezeichnend für den Verderber des Menschengeschlechts ‚der umhergeht wie ein brüllender Löwe und sucht, wen er verschlinge‘. (I. Petri 5, 8). In dem Sacke, den der begleitende Teufel auf dem Rücken trägt, und aus dem als abschreckendes Beispiel die Beine eines markierten Tunichtsguts heraussehauen, lebt die mittelalterliche Anschauung fort, daß der Höllenfürst die verdamnten Seelen auf seinem Rücken zur Hölle schleppe.“ *Meisen*, i. in. 430 1.

⁹ A németeknél az ördög neve Knecht Ruppveht.

¹⁰ *Artner* i. m. 22. 1.

¹¹ *Helm* szerint lehet, hogy az ördög régi germán mondai alak. *H cint*: Nikolaus. Hwb d. dt, Ag. 1096. 1.

¹² *Katona Lajos* irodalmi tanulmányai. Budapest. 1912. II. k. 319. 1.

fel is oldozta, a két megölt gyermeket pedig isteni kegyelemmel feltámasztotta.

Ezért ábrázolták igen gyakran Szent Miklóst egy alacsony kád mellett, melyből két-három gyermekfej kandikál ki. A képet félremagyarázták és így kezdődött a püspök puttonyos ábrázolása. Némelykor a puttony a kíséző ördögök hátára kerül.

Szamosújvárt a románok igen nagy ünnepélyt rendeznek a szent tiszteletére, ebből is látszik, hogy a görögkeletieknél még nagyobb a kultusza, mint a latin egyházban.¹³

A gyergyószentmiklósi latin szert. róm. kat. templomnak Szent Miklós a védőszentje, ezért december 6-án nagy ünnepség van búcsúval egybekötve. A közeli környékről is többen vesznek részt zászlók alatt.¹⁴ Az örmény szert. róm. katolikusoknak nem különleges ünnepe ez a nap.

Az örmény katolikusok Szent Miklós ünnepe megjelenési formájában semmiféle kapcsolatban sem áll a románok ünneplésével. A görög egyházban és így a románoknál is különleges kultusza van a szentnek, ezt azonban az örmények egyáltalában *nem* ismerik.

¹³ Nagy volt Szt. Miklós tisztelete, különösen a keleti egyházban és innét vették át a nyugatiak is, de itt néhol zsolozsmája sajátos volta miatt ellenkezésre talált. Így egy Maria de Charitate kolostorban a prior nem akarta megengedni a szerzeteseknek, hogy imádkozzák, mert úgymond „új, sőt tréfás énekeket az én klostromomban nem fognak énekelni”. Elérkezett Szt. Miklós napja és a szerzetesek szomorúan tértek nyugovóra. Mikor mind lefeküdtek „ime Szt. Miklós a prior előtt látható, de borzalmas alakban megjelent és kiragadván őt üstökénél fogva ágyából, a hálóterem padlójához vágta és elkezdvén az „O pastor aeterne” karverset, minden szó után virgácsokkal, melyeket kezeiben tartott, hatalmas ütésekkel mért annak hátára. Ily módon, mérges hangon elénekelte végig az egész karverset. Mikor a zajra mindenki fölébredt, félholtan vitték vissza a priort ágyába, aki magához térve így szól: „Menjetek és csak énekeljétek Szent Miklós új történetét.”

Ez a virgács eredete *Artner* szerint. *Artner* i. m. 23. 1.

¹⁴ *Vákár* József plébános úr (Gyergyószentmiklós) szíves közlése alapján.

3. A karácsonyfa.

A Karácsony ünnepe a karácsonyi ünnepekör legkiemelkedőbb pontja. Az Úr Jézus születésének ünnepét az örmények is nagy tisztelettel és bensőséggel ülik meg.

Az örmény szert. .rom. kat., miként a latin Egyház, december 25-én ünneplik Isten fiának világrajöttét. Ezzel szemben a gregorián örmények január 6-án tartják meg a Karácsonyt.

Eredetileg a latin egyházban is január 6-án volt az ünnep.¹ Később átkerült december 25-re, a liturgia történetével foglalkozók előtt ismert az a fölfogás, mely szerint e napot a dies Natalis So lis invicti ellensúlyozására vezette be az Egyház.²

Bölcs intézkedéssel helyezték át erre a napra Jézus születésének ünnepét, ekkor ünnepelték a pogányok a téli napforduló idejét. Az egyház ekkor a bölcs megalkuvás útjára lépett, nem kezdett harcolni, hanem elfogadta a pogány ünnep külsőségeit, de azokat saját tanaiból vett tartalommal újította meg.³

A téli napforduló idejét a pogányoknál három nagy istenség tisztelete tölti ki, Saturnus, Mithras és Janus kultusza. Ennek helyébe állította az Egyház a Nativitatis Domini-t. Hála és örömnapp volt mind a kettő, így Krisztus születése napján is megmaradhatott a vendégeskedés, a közjótékonyság mélyebb gyakorlása, a gyermekek megajándékozása.⁴

¹ „A II. században epiphania Domini (az Úr megjelenése) néven beszélnek a betlehemi éjszakara való emlékezésről és Alexandriai Kelemen (257 körül) nyíltan azt írja, hogy „az ő idejében az orthodox keresztények egy része ezt a napot (azaz január hatodikát) Krisztus születése napjának tekintette . . . S, hogy e napon általában Krisztus születésére emlékeztek, arra egészen a VI. századig sok igazoló iratunk van.” *Jajczay-Schwartz: Karácsony a művészetben*, Budapest, 1942. 92. l.

² *Artner* i. m. 42. l. *Jajczay—Schwartz* i. m. 111. l.

³ *Katona* i. m. II. k. 344. l.

⁴ „Megmaradt tehát a Saturnaliákból és a Dies natalis Solis invicti ünnepéből a karácsonyi szertartásokban és szokásokban is mindaz, amit könnyen át lehetett az egész emberiségnek a bűn szolgaságából, a tévelygés sötétségéből kiszabadító Megváltójára, a megigazulásnak halottaiból feltámadt, tehát mintegy újjászületett napjára, a szegények, elnyomottak és kisdedek barátjára magyarázni.” *Katona* i. m. II. k., 349. l.

Ez az ünnep a IV. században terjedt el a keleti egyházban, Nyugaton a betlehemi kised születe áll a középpontban, Keleten azonban a Mágusok hódolatát is belevonták az emlékezésbe.

Az Egyház ezt a napot is, mint minden nagy ünnepet, első-sorban a szent misével ünnepli. A latin egyházban az éjféli mise hangulatosan és bensőséges áhítattal vezeti be az ünnepet. Az örmény katolikusoknak karácsonyi miséje d. u. 5 és 8^h között van. Ünne-pélyes ceremóniával folyik itt is az áldozat.⁵

Az európai országokban az ünnep fényét a karácsonyfa adja meg. A családban ez képezi a középpontját, a templomban hangulatot, szint varázsol és bensőségesse teszi az emberek számára Jézus meg-testesülésének titkát.

A dies Natalis Solis invicti központját a nap képezte. A perzsák Mithras-kultusza szintén a fény dicsőítésén alapul. Az Ősgermánoknál is megtalálható a fény és az élőfa iránti szeretet. Minden Ősi néphitben megvan ennek a két elemnek a tisztelete, valószínűleg az ősi örmények is ismerték, azonban Armeniában nem állítottak karácsonyfát. Ha manapság elvétve a nagyobb városokban néhány családnál meg is található, ez csak európai hatás alatt átvett szokás⁶.

A karácsonyfa felállítása Németország nyugati vidékein kezdődött. Egyesek felfogása szerint ez az élet fáját jelképezi, melyet az első Ádám elvesztett és a második visszanyert nekünk.⁷

⁵ A karácsonyesti misét a *Nagy Breviárium*, Bécs, 1879. III. k. 998—1030. 1. a következőkben foglalja össze: A Vespera saraganja után a 131-ik zsoltárt éneklék el. A vigiliai misét bemutató lelkész pedig díszruhában felolvassa a Genézist 1. f. -3. f. 24 v.-ig, utána pedig a kórus tagjai szintén díszruhában, gyertyával balkezükből, majdnem egyméteres, hosszúkás, nyomtatott, vagy kézírattal készült, a kívül vörös bársonnyal díszített ívekről (Prófétai írások jelképeül) olvassák fel a következőket: Exod. 14. f. 24—15 f. 21.-ig; Mikeás 5f 2—7-ig; Példab. I f. 1—9.; Ézsaiás 9 f. 5—7.; Ézsaiás II. f. 1—9.; Ézsaiás 35 f. 3—8.; Ézsaiás 40 f. 10—17. Ezeket a részleteket a szentélyben, egy kis asztal előtt olvassák fel, illetve éneklék. A következő részt a főoltár felső lépcsőjéről jobb oldalt hárman éneklék: Dániel 3 f. 1—90. Ez foglalja magába a Megváltóra vonatkozó fő jövendöléseket.

Mindezekután kezdődik az ünnepélyes mise s utána pedig a karácsonyi „Nagy Titok” saragant éneklék el, közben a miséző pap assistenciájával megfűstöli az oltárokat, s felolvassa (Szt. Lukács 2. f. 8—20.) az Úr Jézus születéséről szóló evangéliumot. Az egész szertartás alatt a hívek kezükben égő gyertyát tartanak.

Az egyházi ünnepszég után, amely körülbelül d. u. 5 és 8 között van a hívek egymásnak boldog karácsonyi ünnepeket kívánnak.

⁶ *Pichmichian* Noémi úrhölgy emlékszik arra, hogy Konstantinápolyban az ő családjuk mindig állított karácsonyfát. Mivel a törökök *nem engedélyezték* ezt a szokást, a ház ura a cselédséggel együtt éjjel titokban szerezte be a fát. Nagy izgalom közben hozták haza, feldíszítették, alájatették az ajándékokat és a karácsonyesti mise után gyújtották meg.

⁷ *Mihályfi* i. m. .121. i.

Mások szerint a szokás ősgermán hitben gyökerezik. *Luuffer*⁸ elveti ezt a magyarázatot, szerinte erre vonatkozólag a keresztény német középkorban semmiféle adat sincsen. A népi kalendáriumok képei között nincsen olyan december ábrázolás, amelyen a karácsonyfa is szerepelne. Szerinte az a vélemény sem helyes, amely szerint a szokást a középkori misztériumok paradicsomfájára vezetik vissza. Tény, hogy december 24-én, Ádám és Éva napján a misztériumok középpontjában a fa állt, de közvetlen kapcsolatot a ma szokásos karácsonyfával nem találunk.

A karácsonyfa állítás ma már nem vallásos szokás (*consuetudo extraliturgia*), mert annyira meghonosult, hogy zsidók is átvették. Inkább alkalom a gyermekek megajándékozására.⁹ Az egyház nagyon sokáig kifejezetten visszautasította a karácsonyfát.¹⁰ Olasz- és Spanyolországban még ina sem ismerik a szokást.

A karácsonyfa eredetének tárgyalásánál nem magából a fából kell kiindulni, hanem a zöld ágakból és a fényből. A kiindulási pontot a germán hagyományokból eredő, a téli napfordulóval kapcsolatos néphitben kell keresnünk. E szerint december 25-től január 6-ig az úgynevezett *Zwölften* idején gonosz szellemek járnak körül a földön. Céljuk, hogy mindent elpusztítsanak és megrontsanak. Ellenük különböző varázsszerek (*Abwehrmittel*) szolgálnak védekezésül. Elsősorban a zöld gallyak és a fény.

Az örökzöldet minden primitív nép tiszteli. Ez a megbecsülés érthető; mikor minden fa elhullatja a levelét, az örökzöld akkor is élj tehát mintegy legyőzi a halált. Csodálatos erők szunnyadnak a zöld gallyakban, tehát kiválóan alkalmasak arra, hogy a rossz szellemeket távolartsák.

Ugyanígy a fény is, mely hatalmaskodik a sötétség felett, mintegy a jószág győzelmi szimbóluma, melyet a gonosz fölött arat.

A mai karácsonyfa ennek a két tényezőnek a kapcsolatából keletkezett.¹¹

⁸ *Lauffer*, Otto: *Der Weienachtsbaum in Glauben und Brauch*, Berlin u. Leipzig, 1934. 10. 1.

⁹ *Mihályi* i. m. J21. 1.

¹⁰ *Dannhäuser* Johann Konrad *straßbutgi* pap is elítéli a szokást. *Sigismund salzburgi püspök* egyik rendeletében babonának nevezi a f'állítását és elítéli. *Lauffer* i. m. 11. 1.

¹¹ „Ob bei dieser Verbindung, auch zur Zeit ihres eisten Vollzuges, so Wohl nach der einen wie nach der anderen Seite noch ein lebendiges Bewußtsein von der ursprünglichen geisterscheuchenden Bedeutung vorhanden gewesen ist, mag dahin gestellt bleiben, und es kann sogar gelinde bezweifelt werden> Vielleicht war es damals schon ein mehr ziemässiger Gedanke, der zwei altgewohnte Erscheinungen, Weihnachtsgrün und Weihnachtslicht, zu einer Einheit verschmolz. *Lauffer* i. m. 35. 1.

Az Egyház a legújabb időkben szimbolikus magyarázatot adott a fának. A katolikus felfogás kapcsolatba hozza a paradicsomfával. A legenda szerint Krisztus keresztjét a tudás fájából ácsolták, a mai karácsonyfa tehát a paradicsomi fát, de egyben az Úr Jézus keresztjét is szimbolizálja.¹² A fenyő örökzöld levelei az égi atya örök szeretetét jelentik, a fény pedig a világosságot, melyet Krisztus megváltása által hozott a világnak. Ezzel a magyarázattal a fa kialakulásának története elhomályosodott, azonban a nép sokat nyert, e magyarázat alapján a karácsonyfa széles rétegekben terjedhetett.¹³

Magyarországon német hatás alatt keletkezik. Bécsben a császári udvarban 1816-ban állítottak először karácsonyfát, Károly főherceg az asperni győző felesége, Nassau-Weilburg hercegnő hozta be a szokást.¹⁴

A bécsi udvartól valószínűleg a főurak közvetítésével került el hozzánk, de bizonyosan nagy szerepet játszottak a kereskedők is a szokás elterjesztésében. Feltételezhető, hogy az örmények, akik a Monarchiában átmenő kereskedelmet folytattak, szintén közreműködtek a karácsonyfa meghonosításában. Lehetséges, hogy az örmények Bécsből magyar közvetítés nélkül vették át a szokást, hiszen a királyi udvarban igen gyakran megfordultak és összeköttetésben állottak a főurakkal.¹⁵

Körülbelül 30—40 éve van szokásban az örmény szertartású római katolikus családoknál a karácsonyfa állítás. Örmény elnevezése: *Dzgnunti dzar*—születés fája. Dzenunt nagybetűvel írva a Karácsonyt is jelenti, így tehát értelme: karácsonyfa. Liturgikus magyarázata, hogy Jézus születésével hozta meg azt a fényt és életet az emberiségnek, melynek szimbóluma a karácsonyfa a rajta lévő gyertyákkal.

¹² *Bálint*, Sándor Népünk ünnepei, Budapest, 1938, 111. 1.

¹³ A karácsony történetére vonatkozólag v. ö. *Spanier*, A: Die deutsche Volkskunde, Berlin—Leipzig 1935. I. k. 625. 1. II. k. 170. 1. — *Lauffer*, Otto: Der Weihnachtsbaum in Glauben u. Brauch, Berlin u. Leipzig 1934. — *Erich-Beül*: Wörterbuch der deutschen Volkskunde. 1936. 882. 1.

¹⁴ *Lauffer*, Otto i. m. 41. 1.

¹⁶ A királynak kölcsönöket adtak, így került pl. Szamosújvárra a nagy oltárkép, mely Rubensnek vagy talán valamelyik tanítványának műve. 1800—1805. körül Szamosújvárról örmény küldöttség ment Bécsbe, jó szolgálattal megnyerték Ferenc császár kegyét. A császár arra jogosította fel őket, hogy válasszanak a Belvedereből egy képet, „örmény polgártársaink el is mentek, megnézik a képtárt, s midőn Rubens e remekén megnyugodának, jelentik az igazgatónak, hogy ez lesz azon kép. — Miféle kép? — Melyet mi ő Felsége kegyéből megunkkal veszünk. — Az nem lehet. E kincset nem Ígérhette el ő Felsége. . . . Az igazgató az ügyet a fejedelem elé viszi. Mindenáron meg kívánja ígérétét másoltatni. De Ferenc császár ígérétét vissza nem vonta, s a képet lehozták.” — *Bányai*, Elemér: örmény Anekdóták, Szamosúj vár, 1902. 47. 1.

Az erdélyi örmények karácsonyfájához igen sok kedves szokás fűződik, ők is, mint a magyarok, a gyermekek kedvéért állítják. Természetesen az angyalka hozza, Csengetésre az ajtók kinyílnak és bevonul az aprónép, nagy az öröm és a meghatottság. Ott áll a csillogó fa, gyertyákkal, aranydió, mogyoró és süteménnyel díszítve. A fa alatt pedig ott fekszik az a baba, amelyet már levélben kért a Jézuskától a kislány, ott van a kisfiú számára egy katona vagy hintaló, ott fekszik a szép új ruha, cipő! Nagyon nagy az öröm!

A fa február 2-áig áll a lakásban, akkor leszedik a gyermekek, a Jézuska pedig visszaviszi. (A szülők úgy tüzelik el, hogy a gyerekek ne vegyék észre.)

A templomban nem állítanak karácsonyfát sem Gyergyó-szentmiklóson, sem Szamosújvárt. A pesti egyházközség templomában, a bazilika baloldali kápolnájában sem áll fa.

Ez a szokás a magyarságtól átvett és még mindig nem általános, a szegény örmény családoknál még ma sem található meg. Ezek inkább csak kisebb és célszerű ajándékokat adnak a gyermekeknek, de karácsonyfát nem állítanak.

4. A szent jászol.

A szent jászol tisztelete szintén a karácsonyi ünnepekhez kapcsolódó extraliturikus szokás. A kultusza keleten kezdődött. Liberius pápa templomot építtetett Rómában és a szent jászol-oltárnál celebrálta a karácsonyi misét. Talán ez volt a szokás kiinduló pontja.¹

A betlehemi barlang tiszteletét keleti zarándokok hozták át Rómába. A VII. században a jászol maradványai, melyben Jézus született, átkerültek az örök városba, ekkor fő- és melléoltárokon építették meg a betlehemi barlangot.²

Mások véleménye szerint a szent jászol kultusz kifejlődése annak köszönhető, hogy szemléletesebbé akarták tenni a karácsonyi evangéliumot.³

Ekkor keletkeztek a karácsonyi misztériumok, melyek élő alakokkal helyettesítették a bábokat.⁴

A jászol kultusz tulajdonképeni elindítója Assisi Szent Ferenc. A keresztes háborúk idején mindenki a Szentföldre vágyott, a Povezellónak is egyetlen álma volt, hogy megláthassa Krisztus születésének helyét. Nem juthatott el, de 1223 Karácsony éjtszakáján a betlehemi barlangot és az ott lejátszódó misztériumot Greccióba varázsolta.⁵ A környék egész népét meghívta az éjféli misére, a barlangba felállította a jászolt, körülötte voltak a Szűz Máriát megszemélyesítő fiatal lány, Szent József egy olasz férfi képében, ott voltak a pásztorok, néhány állat, tehát mindazok, akik a betlehemi istállóban elsőnek imádták az Isteni Gyermekeket.

Úrfelmutatáskor megtörtént a szent mise örök csodája, a szent ostyában megjelenő Úr Jézus valóban leszállt a kehelybe, tehát a megtestesülés végbement a jászol-oltáron. Ezzel, hogy Szent

¹Hager, Georg: Die Weihnachtskrippe, München, 1902. 8. 1.

²A magyarság néprajza, Budapest, é. n. III. k. 342. 1. (Viski Károly.)

³Hindringer, Rudolf: Krippe, Buchberger, M.: Lexikon für Theologie und Kirche, Freiburg in Breisgau 1930². VI. k. 274. 1.

⁴„A játékok a XIII. században annyira profanizálódtak, hogy a pápa kitiltotta őket a templomból.” *A magyarság néprajza* III. k., 342. 1.

⁶Jajczay- -Schwartz i. in. 132. 1.

Ferenc oda varázsolta a betlehemi éjtszakát a grecciói barlangba, világraszóló kultuszt indított meg. Követői az egész világon szétvitték a szent éjszaka hírét.

Innen kezdve két irányba fejlődött a szent jászol kultusz. Egyrészt kialakult a templomból kiutasított misztériumból a karácsonyi betlehem járás, a németeknél a Sternsingen, másrészt a XV. századtól kezdve a legkiválóbb művészek egymással vetekedve faragták, ácsolták és festették a szent jászolokat.

A felvilágosodás kitiltotta betlehemeket a templomból, ekkor csak a népnél egy-egy félreeső községben vagy pusztán maradtak meg.⁶

Magyarországon a legutóbbi évtizedekben kezdődött meg a betlehemi mozgalom diadalútja, és ma már igen sok családban és templomban megtalálható.⁷

Az erdélyi örmény katolikusoknál néhány családban ott találjuk a betlehemet. Eredeti örmény ebben a szokásban nincs. Az alakok bibliai vagy magyar ruhába vannak öltözve. Szűz Mária, a gyermek Jézus, Szent József, a Háromkirályok, pásztorok, néhány állat foglalnak helyet a betlehemben. A templomban nem állítják fel csak a családokban. Hogy örmény ruhának nincs nyoma. Ez is azt mutatja, hogy a szokást újabban és a magyarságtól vették át az örmények.

A betlehemjárás vagy betlehemes játék szokásban van a mai napig Szamosújvárott. Gabányi János 1936. Karácsony szombatján jegyzett fel egy ilyen játékot.⁸ A szereplők román, magyar és cigány gyermekek voltak. Személyek: 1. a király, 2. pap, 3. öreg juhász, 4. kengyelfutó, 5. fiatal juhász. 6. első angyal, 7. második angyal, 8. huszár. Tulajdonképpen ez egy háromkirály játék. Története az, hogy Heródes a két éven aluli gyermekeket meg akarja öletni, hogy így a gyermek Jézust is ártalmatlanná tegye. Az öreg pásztor felemeli ez ellen szavát, ezért a király megharagszik, de az angyal kibékíti és végül hajlandónak mutatkozik arra, hogy a pásztorokkal együtt Betlehembe menjen.

Gabányi leírja, hogy a gazda, ahová a játékosok betérnek pénzt vagy bort, pálinkát, téstát ad, a szerint, hogy milyen adakozó kedvében van, vagy anyagi helyzete milyen adományt enged meg. Az alakok jelmeze igen egyszerű, mivel nagyon szegények.

⁶ Jajczay-Schwartz i. m. 146.].

⁷ Keletkezésére és kialakulására vonatkozólag v. ö. Hager, Georg: Die Wichnachtskrippe 1902. — Mang, Hermann: Unsere Weihnacht, Fußburg, 1927. — Riegler, Josef: Deutsche Weihnachtskrippe, Innsbruck 1929. — Berliner, Rudolf: Denkmäler der Krippenkunst. Augsburg, 192(>).

⁸ Gabányi János: Betlehemezés Szamosújvárt, Budapest, 1935. Különnyomat az Ethnographia-Népéletből.

A jászol színes papírból készül, a kis Jézust egy baba jelképezi. „Ott, ahol padlásajtó van a házon, újabban egy villanylámpa ügyesen világítja be a jászolt, de különösen a bölcsőt.”⁹

A játszók egy öreg cigánytól tanulták meg a játékot. Káló Jóskának hívták eredetileg, de a városban csak Vak Samu néven ismerték. A játszók a vejei voltak.

Körülbelül 1500-2000 lejt gyűjtenek össze Karácsony estéjén (ez kb. 30-35 P-nek felel meg).¹⁰

⁹ *Gabányi* i. m. 154. l.

¹⁰ A játék egyik részlete *Gabányi* feljegyzésében a következő:

1. *angyal* (énekli): „Gloria, gloria in excelsis deo.”

2. *angyal* (énekelve): „Gloria, gloria Istennek szűz deo.”

Öreg juhász: „Miféle gloria, gloria,

Tán egy túrós galuska?

Még öfelsége torkán is lecsúszna, ha vóna!”

Király: „Ti kik és mik vagytok?” (Az angyaloktól kérdi, pedig én emlékszem, hogy gyermekkoromban többen voltak ezek a betlehemesek és — mint gyermek — láttam a fényeskoronájú napkeleti királyokat. Ezeket a játszókat most már elhagyták, mert nem akarják olyanj sokfelé osztani jövedelmüket. Ezért a két angyal helyettesíti a*napkeleti királyokat, mint ez a szövegből is kiténik.)

1. *angyal* (előbbre lép helyéről): „Első napkeleti király vagyok.”

2. *angyal* (mint az első): „Második napkeleti király vagyok.”

Huszár (kardjával tiszteleg): „Napkeleti huszár vagyok.”

Király: „Ti három napkeleti királyok

Három felé szátok M

Minden hét éven alulPgyermeket,

Bárhoz találjátok,

Kardról kardra hányjátok.”

Kenyelfutó: „Ó! Heródes öfelsége nem lehet, mert az imacsillag mutat* s (mutatja a betlehemi csillagot).”

Király: „Szeretném tudni, ki az újszülött király,

Mikor én vagyok a heródesek királya.”

Öreg juhász: „Hiszem uram, nem is a diófáig, de csak az akasztófáig, vagy a mestergerendáig ...”

Király: „Ejnye te rúdról szakadt, de paraszt a kapcád, hogy mersz így beszélni velem, kardom mindjárt fejed kerekíti.”

Öreg juhász: „Hiszem uram, hiszem, de nem a diófáig, csak az akasztófáig, vagy a mestergerendáig ...”

Király (mérgesen): Enyje te pimasz, rongy, bocskoros, az apádat.

Most vetted le a tetvese-szűr bundádat,

Kardom mindjárt fejed kerekíti . . .”

Ezeknek a mintájára két-három csoport is működik Szamos - újvárt, ugyanazt a szöveget éneklük, de a szerint, hogy hogyan tudták

- 1. angyal:* „Én kis rorate, híres prókát vagyok,
Most jöttem nemrég Franciaországból.
Ki vcrsimet meg akarja hallgatni, az
Pénzt, petákat ha kezembe nem ad,
Szerecsenországi bagoly temeti.”
- Huszár:* „Huszár vagyok, az a nevem,
Kardomon van a kezem,
Mikor kardom billegetem,
Mindenütt van becsületem.”
- Király:* „Tekintetes nemes ország-világ.
Én vagyok egy rózsaszál virág.
Nézz szemembe, hogy ki vagyok,
Én vagyok egy délceg vitéz ember,
Ki egy csapásra hetvenkét vitézt levág.
Derék bagoly madár meg nem ijeszt engem,
Mert a sötét felleg jól oltalmaz engem.”
- Kengyelfutó:* „Azt hallottam felséges királyom,
Hogy ma este van a szent karácsony.”
- Király:* „Eredj jó szolgálom, nyisd fel kamarámat,
Hozd ki asszonyodtól a süttött kalácsot!”
- Mind* (kiáltják erre); „Éljen!”
- (A két angyal és a huszár énekel):*
„Keljetek fel pásztorok,
Istenfélő jámborok, jámborok
Megszületett uratok,
Aki nektek Jézustok, Jézustok!”
- Fiatal juhász:* (az alvást szimuláló öreg juhász fülébe köhécsel);
„Auz mái fártátyé mit szól az angyal?
Új királyunk született
Szkoalétyi hirtelen
Nu durmi szüntelen
Mert annyit aludtál, hogy szemed kidüled.”
- Örög juhász* (énekelve, „Keljetek fel pásztorok” dallamára éneklük);
„Nem bánom hát keljünk fel, keljünk fel,
Betlehembe menjünk el,
Betlehem városába,
Rongyos istállócskába:
- (kiált): Héé csákyás, csuhás, csatlós, minden szállásba valók!
Hol vannak a pásztorok, pásztorok,
Istenfélő jámborok, jámborok.
- (Mostantól kezdve mindenki éneklük az alábbi szöveget.)
Gyertek tehát keljünk fel, keljünk fel,
Betlehembe menjünk el, menjünk el,
Imádjuk mi urunkat, tiszteljük Jézusinkat.
Szűz Mária szent fia, szent fia

5. A kántálás.

A Betlehemes játékkal rokon a karácsonyi kántálás, ez már nagyon régóta szokásban lehetett, mert a gregorián örmények megemlékeznek róla, hogy Örményországban is fellelhető volt. Természetesen ezeknek a szövege ma már nincs meg. Szamosújvárt 1900-ban még erősen szokásos volt a kántálás. A gyermekek karácsony napján reggel és az ünnep előestéjén házról-házra jártak és magyar énekeket énekeltek. A szamosújvári öregek szerint 1900 előtt még örmény volt az ének szövege. Szokásban volt például a következő énektöredék:¹ Hisus gela, Pálul tsigá. Pese gadradz, Na paluladz . . . Davezek Gzbáres, Or ertam panes. Magyar fordításban ez így hangzik: Sír a Jézus, mert nincs pólyája, vág (a Szűzanya) ruhájából és abba pólyálja . . . Adjatok (a kántálásért járó) pénzemet, hogy dolgomra menjek.²

Régen a gyermekek és felnőttek jártak kántálni, de később csak a gyermekeknek engedték meg. Ezt bizonyítja a városi közgyűlés következő határozata „az apró gyermekeknek megvan engedve a kántálás, de ezek is csak est véli harangszóig (Ave Mária) járhatnak; ellenben a nagyobbaknak ezen ünnepi napokon kántálni nem szabad.” (Szamosújvár Városi Levéltár 1803--1477. sz.)³

A XVIII. század első felében a gyermekeknek sem volt szabad kántálni. Verzár Lukács plébános Szamosújvár főbírájához intézett örmény nyelvű feliratában azt mondja: „Se városi, se másfelől jött gyermekek ne járjanak ilyen napok alatt kántálni.”⁴

¹ Alexa Ferenc ft. úr közli Szamosújvárról, azonkívül *Szongott* i. m. 187. 1. is megtalálható.

² Ennek a dalnak következő német formája van: Josephi, Josephi, zieh's Hemdelein aus, wir schneiden dem Kind drei Windel heraus, Das erste war kurz das zweite war lang, das dritte das man das Kindelein einbinden kann. Azután az egyik szereplő azt mondja, miközben a kezét kéregetésre nyújtja: „Der Stern soll rumgeh'n, Wir wollen heut' Nacht noch weitergeh'n, durch Regen und Schnee, durch Regen und Schnee.” *Prokopetz* József úr (Újvidék) szíves közlése alapján.

³ *Szongott* i. m. 187. 1.

⁴ *Szongott* i. m. 187. 1.

Ma a kántálás ismét szokásban van, a gyermekek végigmennek a városon, elénekelnek egy karácsonyi éneket és mindenütt kapnak ajándékot, pénzt, gyümölcsöt, vagy süteményt. Ez a szokás a németeknél is megvan.⁵ Ma már kizárólag a latin egyház karácsonyi énekeit éneklik, tehát a Mennyből az angyal, a Krisztus Jézus született, örvendezzünk stb. kezdetűeket.

A régi karácsonyi énekekre vonatkozólag azt mondhatjuk, hogy vannak közöttük eredetiek, de sok a latin egyházi énekek' egyszerű fordítása.⁶ Kb. 25 karácsonyi ének van még ma is használatban.⁷ Legismertebb: „khorhurt medz jew skantseli, wor hajms avur haidnetsaw” (Nagy és csodálatos Szentség, mely most megjelent).⁸ Az *awedis* (üdvözítő) szó majdnem mindegyikben előfordul. A Pan Astudzo (Isten igéje) című ének visszatérő sora az *awedis* szó. E dalnak eredeti dallama is fennmaradt.⁹ Ma azonban már nem éneklik.

Eredeti ó-örmény dallam, a négyszólamú harmonizálás későbbi (kb. XIX. sz. vége). *Alexa* Ferenc szamosújvári plébános szíves közlése és átírása alapján közlöm:

Pán Ásztudzo arák jecav Ávjedisz Jev pnágzeáv hárkánt Guszin Ávjedisz
Zor márkárekn mëdokdeszin Ávjedisz Harácsákujn kusagjecin Ávjedisz
Hesdágábe — den Kápriel Ávjedisz Ávjedisz djár Meriámá Ávjedisz
Kjez jeráni Gujsz Mária Ávjedisz Kánzi dzánisz ζ Ászvádz — vortin Ávjedisz
Szurp Ovhannesz morn árkantin Ávjedisz Jergir bákjác Ászdvádrádz —

nin Ávjedisz

Ászdz jerover árevelic Ávjedisz Áracs norter mákur tászin Ávjedisz
Mjedz szkancsjelik jev ánczk áncin Ávjedisz Vászn entjergár dsánábárhin

Ávjedisz

Hjeruszálem jelgál jegin Ávjedisz I deszánjel ζ Ászvádzvortin Ávjedisz
Áracs ár Her — ovtesz knácín Ávjedisz Andi i Pet hekem tárcin Ávjedisz
Deszin zmanu gen norádzin Ávjedisz Pázmjál i hirsz mákur Guszin Ávjedisz
Noká deszin hávádácín Ávjedisz Jev hávádov jergir bakin Ávjedisz

⁵ *Sartori* i. m. III. k. 47. 1.

⁶ Karácsonyi éneketeket lásd: *Karácsonyi ének az örmény egyházi énekeskönyvből* erdélyi örmények használatára, Bécs, 1889.

⁷ *Alexa* Ferenc feljegyzésében 23-t sorol fel.

⁸ *Hovhannesian* Eghia is ezt mondja a legismertebbek.

⁹ A „Csendes éj, szentséges éj” című magyarszövegű német, „Stille Nacht, heilige Nacht” c. dalt nem ismerik fordításban sem az örmények.

Oszgi géntnig zēmursz perin Ávjedisz Ajn guszádzin tákávorin Ávjedisz
 J gádárel utorein Ávjedisz Jelicz zoren- szén Movszeszi Ávjedisz
 Jerp kárászun orén lecáv Ávjedisz J dásdárin endzájecáv Ávjedisz
 Vokormutyán turn er págjál Ávjedisz Eszd kuságmán Jezegia Ávjedisz
 Káhák hánur tēherceav Ávjedisz J pánil trán szurp dádsárin Ávjedisz
 Szurp Szimeon mjédz dzerunin Ávjedisz Hokvovengájr idádsárin Ávjedisz
 J kirsz árjai Ć Ászdvádzvortin Ávjedisz Áháhágiácž ártárcágjac Ávjedisz
 Lujsz hájdnēeáv hjetánoszac Ávjedisz Jev park jesztu zsohovertján Ávjedisz
 Ljer oknágán koczdzáraic Ávjedisz Jev báhábán Kriszdoneic Ávjedisz

A dal orosz-örmény dialektusban van írva, ezt beszélük az erdélyi örmények is.

Magyar fordításban a következőképpen hangzik:

Isten igéje akit küldtek Üdvözlégy A boldogságos szűz méhében tartó-
 kodtál Üdvözlégy
 Akit a próféták megjósoltak Üdvözlégy És előre láttak Üdvözlégy
 Gábrriel arkangyal Üdvözlégy Üdvözletet mondott Máriának Üdvözlégy
 Neked ó szűz Anya Üdvözlégy Mert szülted Isten fiát Üdvözlégy
 Szent János édes anyja méhében Üdvözlégy Imádtá a szűz anyát Üdvözlégy
 A csillag megjelent Keletről Üdvözlégy, Elvezette a tiszta lelkűeket Üdvözlégy
 Nagy csodák és jelenetek történtek Üdvözlégy Hosszú útjukon Üdvözlégy
 Jeruzsálembé érkeztek Üdvözlégy Hogy lássák az Isten fiát Üdvözlégy
 Előbb Heródeshez mentek Üdvözlégy Onnét Bethlenembe tértek vissza
 Üdvözlégy
 Látták az újszülött kisdedet Üdvözlégy Ūlni a Szent Szűz ölében Üdvözlégy
 Ők látták ōs hittek Üdvözlégy És hittel imádták Üdvözlégy
 Hoztak aranyat, tőmjént és mirhát Üdvözlégy A szűztől született királynak
 ' Üdvözlégy
 Nyolcad napja megtelvén Üdvözlégy Beteljesítő Mózes törvényét Üdvözlégy
 S midőn eltelt a negyven nap Üdvözlégy Felajánlották a templomban
 Üdvözlégy
 Az irgalmasság ajtaja zárva volt Üdvözlégy Mint ahogy előre megmondotta
 Jezegia Üdvözlégy
 Az egész város megindult Üdvözlégy Mikor kinyílt a szent templom kapuja
 Üdvözlégy
 Az öreg nagy szent Simeon Üdvözlégy Szentlélek által sugallmazva várt a
 templomban Üdvözlégy
 Őlébe vevén az Isten fiát Üdvözlégy kiáltotta: most elbocsájthatsz Üdvözlégy
 Fény jelent meg a pogányoknak Üdvözlégy És Te vagy a néped dicsősége
 Üdvözlégy
 Légy szolgálid segítsége Üdvözlégy Keresztények oltalmazója Üdvözlégy

Ma 5-12 éves fiúcskák járnak Szamosújvárt kántálni. Színes papírból bethlehemi csillagot készítenek. Mikor kész a csillag és már az éneket is tudják, elindulnak kántálni.

Bemennek a ház kapuján. Ha a „szabad-e kántálni” kérdésre igenlő választ kapnak, elkezdik az éneket. Éneklik a „Mennyből az

angyal, lejött hozzátok” c. dalt, vagy a „Pásztorok, pásztorok örvendeznek”.

Éneklük a „Bölcs kovács” című karácsonyi éneket is Szamos-útvárt, általában a következő szöveggel:

A BÖLCS KOVÁCS.

1. <i>Elindult Mária
Karácsony éjszakán
Elindult szállást kérni.
Egy gazdag kovácshoz.</i>	5. <i>Arra járt Szent József,
Befogta szamarát.
Elvezette Szűz Anyánkat
A gazdag kovácshoz.</i>
2. <i>„Jó estét, bölcs kovács.
Aggyal nékem, szállást.
Aggyal nékem éjszakára,
Éjszakára szállást.”</i>	6. <i>„Jó reggelt, bölcs kovács.
Mért nem adtál szállást?
Mért nem adtál Szűz Anyánk-
Éjszakára szállást?”</i> nak
3. <i>„Szállást nem adhatok.
Mert sok vendégem van.
Nem adhatok szállást,
Mert sok vendégem van.”</i>

<i>Volt a bölcs kovácsnak
Egy szép vak leánya.
Elvezette Szűz Anyánkat
Barmok jászolába.</i> | 7. <i>„Hogyha tudtam volna.
Hogy te vagy Mária,
Aranyból, ezüsből
Szállást adtam volna.
Én pedig hideg földre
Lefeküdtem volna.”</i> |
| 4. <i>Tizenkét órákor
Megszületett Jézus.
Tizenkét szép őrző angyal
Köti bokrétáját.</i> | 8. <i>„Süllyedjen el házad,
Süllyedjen el házad
Barmaiddal együtt.
Csak ez a szép vak leányod
Holtig legyen boldog.
Holtig legyen boldog.”¹⁰</i> |

A kántálással rokonszokás a karácsonyi turka. Ennek ma már csak húshagyókeddi változatát ismerjük.¹¹ A turka-tánc abban állt, hogy valaki karácsonykor a fejére szarvasalakú álarcot tett, hosszú

¹⁰ A dalt *Gabányi* János úr feljegyzése alapján közlöm. Nyomatásban megjelent *Makkal—Nagy*: adatok téli néphagyományaink ismeretéhez, Kolozsvár, 1939. 181—182. l.

¹¹ Magyar szokás a húshagyókeddi turka . . . „Valószínű, hogy a Szamos és Nyárad mentén és Alsó-Fehér megyében élő, tisztán magyarok által szereplő, de már ének nélküli turka a fönti szarvasnak a mása. Épebb, a szöveggel együtt élő alakját az oláhság őrzi; a turka álarcán (szarván) az egykori gyertyákat a szarvak közé illesztett tükör pótolja, amely széles műveltségkörben nem egyéb az égi nap földi másánál, s ebben a minőségben mindenféle varázslatnak is fontos eszköze. *A magyarmg néprajza*, Budapest, é. m. II. k. 405. l.

vászonzsákba bújít, hogy a lába se látszék ki belőle, társával együtt végigtáncolták és végigkurjongatták az utcákat. Moldován Gergely a turka szót a török szóval hozza összefüggésbe és azt tartja, hogy a török elleni gyűlölet szülhette ezt a táncot.¹² U. i. ez a csúnya tánc szerinte a törököket akarta kifigurázni, ezért nevezték török táncnak, turca, illetve turkának.

Karácsony na-pjának egyik legszebb szokása a házszentelés. Mély szimbolikus értelme van. Illő, hogy a karácsonykor földre szálló Üdvözítő szentelt hajlékokat találjon.

A szertartást a pap két ministránsal végzi. A házba, az asztalra, a legszebb tálba vizet készítenek. Mellette áll két égő gyertya. A pap bevonul a szobába. Eléneklük a Lujsi lusa kezdetű karácsonyi *Saragant* (egyházi ének), utána az Úr Jézus-keresztelésére vonatkozó Szt. Máté III. fej. 11 — 17. vers, evangéliumot olvassa fel a pap. A Megördi Christos áaragan éneklése mellett kis kézi keresztjét bele-mártja a vízbe, ezzel megszenteli az egész házat. A családtagok mindannyian megcsókolják a kis keresztet.¹³

Ez a házszentelési szokás régen is megvolt. A kötelező adomány régebben Karácsonykor az alma volt. Manapság mindenki anyagi erejéhez mérten ad a szertartást végző papnak.¹⁴^{li>}

Karácsonykor az a cél, hogy a rokonok és jó ismerősök együtt töltsék az ünnepet. Ezért meglátogatják egymást és reggelig együtt vannak.

A szegények megsegítése is szokásban volt és van is a mai napig. Gyergyószentmiklóson például a hitközség karácsonyfa-ünnepélyt rendez, résztvesznek ezen a vezető egyházközségi tagok, de sok szegény család is eljön. Ekkor ünnepély keretében Krisztus irgalmasságára való emlékezésükkel élelmiszert, ruhafélét és tűzifávalót osztanak ki a szegények között. Az egyház e nagy ünnepén senkinek sem szabad szükségét szenvednie.¹⁶

Igen sok érdekes hit él a népben a karácsonyi ünnepek és az ünnepvárással kapcsolatban. A nép nem tiltja meg egyszerű szavakkal a nehéz és szolgai munkát az ünnepvárás idejében, hanem csodálatos fantáziával azt mondja, aki ez időben sző, fon, vagy mos, ahhoz eljön az ördög, megtapogatja munkáját és rajtahagyja vörös kezenyomát, így aztán valóban senki sem dolgozik az ünnep előtt és alatt.

¹² *Moldován Gergely*: A moldovánok néprajza, Erdélyi Múzeum, XVIII. k., 1901. febr. 15. 88. l.

¹³ *Spentierjan* Simon is megemlékezik a házszentelésről. A szertartás leírását Pungucz ft. úr alapján közlöm.

¹⁴ *Szongott* i. m. 143. l.

¹⁵ A szertartást az örmény rituális könyv, *Mazdats*, Bécs, 1880. 542. l. is leírja.

¹⁶ Ft. *Vakar József úr*, (Gyergyószentmiklós,) szíves közlése alapján.

Karácsony éjjelén a lány kimegy a kapuba, az első arra jövő férfinak fején átdob egy darabka kenyeret (más feljegyzések szerint alma csutkát), azután megkérdezi, hogy hívják és mi a foglalkozása, így megtudhatja jövőbelije nevét és foglalkozását.¹⁷ Sokan azok közül, akik ismerik a szokást, nem tudták megmondani mi az eredete. Ismét mások azzal magyarázták, hogy az Úr Jézus születésének ünnepén minden kérést teljesít, s mivel a lánynak hő vágya, hogy jövőbelijéről valamit megtudjon, ezt is teljesíti.

Azt tartja a néphit, hogy az állatok Karácsony éjjelén beszélni tudnak és ha valaki elrejtőzik az istállóban, csodálatos történeteket tudhat meg a kis Jézusról. Jutalmul adja ezt a képességet a jó Isten az állatoknak, mert a betlehemi szent éjtszakán lehelletükkel melengeték az isteni Gyermeket.

A férfiak meglátogatják egymást Karácsonykor. Fontos, hogy férfi kívánjon először boldog ünnepeket és ne nő, mert a néphit azt tartja, hogy az szerencsétlenséget hoz.

A boldog ünnepeket kívánónak legalább egy darabka fát kell magával hoznia, hogy ezzel is gyarapítsa a ház vagonát.

¹⁷ Ez a szokás a németeknél is meg van. *Sartori* i. m. III. k. 64. 1.

6. Karácsonyi ételek.

A Karácsony ünnepélyességét a gazdag étrend is bizonyítja. Az ünnep előtti böjtölést felváltja az ünnepnap változatos konyhája. Szigorú hagyományok szerint évről-évre ugyanaz az étrend. Kelet szakácsművészete nagyon érezhető ezeknek az ételeknek elkészítésénél. Sok karácsonyi ételnek az eredete még az őskorba nyúlik vissza. Raffinait ízek, különleges édesség; ez jellemzi a karácsonyi étrendet. Itt nincs különbség a keleti örmény és a római katolikus között, mert még az utóbbiaknál is erősen él a hagyomány. Főbb ételek a hússal töltött különféle dolma, disznó, kappan pecsenye. Karácsony estéjén töltött halat esznek. Ennek készítési módja a következő: a pontyot, vagy hasonló halat töltelékkel megtöltik, a töltelékot apróra vágott vöröshagyma és főtt rizs egyenlő arányban összekevert és forró olajban előre megpárolt, majd apró, fekete török szőlővel és töltelék-mogyoróval kiegészített anyagból állítják elő. Ezzel (a töltelékanyaggal) a halat megtöltik és a töltőnyílást megfelelő öltésekkel lezárják. Lisztbe mártogatás után egészben forró olajban kisütik. Kisütés után hígított tiszta paradicsom és kevés savanyú bor levével lassú tűzön kb. félóraig párolják. Kihűlt állapotban találják fel.¹

A karácsonyi ebéd levese az *aganzabur* leves, ez nem más, mint khuruttal ízesített húsleves. Nevét a levesben főtt és egy csipetnyi vagdalt hússal bélelt fülformába összehajtott tésztaól kapta, magyarul „fülleves”. A *khurut* apróra vágott petrezselyemlevél és savanyított aludttej sűrű főzete. Eredete évszázadokra, a legenda ködös világába nyúlik vissza. 1289-1296 között uralkodott Örményországban II. Hetum király, kinek könyvében meg vannak örökítve a „penuna”-nak nevezett növény sajátosságai. Ebből churutot, pépet, gyógyirt készítettek. A király feljegyzései szerint a penunára egy angyal hívta fel Mózes figyelmét, midőn a Sinai hegyre ment. Mózes a növény főzetével menyét meggyógyította, akit az ördög megszállott. Az örmények a legenda alapján szintén csodálatos erőt tulajdonítanak a növénynek. Összegyűjtése szertartásosan történt. A pap

¹ *Avedik* Félix úr (Budapest) szíves közlése alapján.

keresztel és evangéliummal a növény lelőhelyére ment. Útközben zsoldárokat énekelt. A növényt megpillantva, köszöntötte: Üdvöz-légység! Azután utasítást adott, hogy gyökerestől ássák ki és tartsák tiszteltben. Főzetének varázserejére vonatkozó ősrégi, a pogány korra visszanyúló hiedelem továbbra is élt az utódoknál. E szerint egyrészt az ördögöt, gonosz szellemeket kiűzi a megszállottból, másrészt a megtisztult lélektől távol tartja Őket. A vallásos és babonás kegyeserből évszázadok múlva népszerű háziszser, az örmény konyha sajátos különlegessége lett, a „khurut”.²

Nagyon kedvelt étel még az édesleves (*anusabur*). Készítési módja a következő: $\frac{1}{2}$ kg. búzakását (gerstli) veszünk 10 személy részére, jól megmosva legalább $1\frac{1}{2}$ óráig sűrű levesterrévé főzzük. A főzetet forrón, eredeti edényében a hőt jól tartó takaróba kell csomagolni és ebben az állapotban másnap reggelig tartani. Ezzel az eljárással a szemek megdagadnak. Másnap reggel levesterrévé hígítva, állandó keveréssel addig kell főzni, amíg pépszerévé válik. Belekevernek mazsolát, magolt szilvát, kajszinbarackot,ogyorót, dióbelet, datolyát, mandulát és kellő édesítés után továbbfőzik mindaddig, amíg a különböző gyümölcsök megpuhulnak. Utána tányérokba öntik, fahéjjal megszórják, pörkölt mandula- ésogyoró-béllel díszítik.³

Karácsony ünnepének tésztája a *pahlaiva* (hideg). A következőképen készül: 14 kg lisztből, 10 deka zsír- vagy vajból, 3 evőkanál tejfölből és egy evőkanál porcukorból készült tésztát két részre osztjuk. Töltelék: $\frac{1}{2}$ kg dió, $\frac{1}{2}$ kg porcukor és egy egész citrom részelt héjjá. Ezeket összekeverjük. A tésztát kinyújtva sütőbe tesszük, a tölteléket közéje, tetejére a másik tésztalevelet. Tojássárgájával megkenjük és villával kikockázzuk. Ha kisült, melegen felvágjuk. $\frac{1}{4}$ rész tojásfehérjébe annyi cukrot teszünk, hogy kemény legyen és habosra verjük. Akkor egy kávéskanálnyi cukros tojásfehérjét rakosgatunk mindegyik kocka tetejére, visszatesszük a sütőbe amíg kiszárad.⁴

Karácsony délutánjának csemegéje a rózsalevél édesség. Vadrózsa sziromból készítjük. 1 kg cukorhoz $\frac{1}{2}$ kg tisztított vadrózsa-szirmot teszünk. A szirmokon talált fehér részeket előzetesen ollóval levágjuk. Lábasban erős tűzön a cukrot a rózsalevéllel és a szükséges vízzel annyira főzzük, hogy a szirupcseppek porcellántányéron gyöngyszerűen megmaradjanak. Ekkor a főzetbe fél citrom levét keverjük. Meleg állapotban a kínáláskor használandó üvegekbe tesszük és a látogatóknak pálinkával szolgáljuk fel.⁵

² Avedik Félix úr (Budapest) szíves közlése alapján.

³ Avedik Félix úr (Budapest) szíves közlése alapján.

⁴ Perint Mária úrhölgy (Szamosújvár) szíves közlése alapján.

⁵ Avedik Félix úr (Budapest) szíves közlése alapján.

Készítenek még *daktahhálvát* (meleg hálva). Készítési módja a következő: $\frac{1}{4}$ kg vajat lábasba teszünk. Ehhez a mennyiséghez annyi lisztet keverünk, hogy a vaj ne vegye fel. A tűzön rózsaszínre pirítjuk és állandóan kavarjuk. Ha szép rózsaszín, akkor $\frac{1}{2}$ kg mézet keverünk hozzá, egy formát megkenünk vajjal és jól meghintjük porcukorral. Mielőtt beletennék a tésztát, hosszúra vágott diót vagy mandulát teszünk hozzá és így öntjük a formába, a tetejébe porcukrot hintünk.⁶

Ezek tehát a gyakrabban készített karácsonyi ételek. Amint látjuk, az örmény konyha igen gazdag és az ételek nagyon finomak. Mindezzel azt kívánják hangsúlyozni, hogy a karácsony olyan nagy ünnep, hogy ilyenkor a legfinomabb ételeket illik fogyasztani, bármilyen különleges csemegét vagy drága anyagot is kelljen hozzá használni.⁷

⁶ *Perini* Mária úrhölgy (Szamosújvár) szíves közlése.

⁷ Az ételeket *Szongott* i. m. 78. l. is említi. Tehát már a XIX. ez.-ban készítették őket. Ez is bizonyíték arra, hogy Keletről hozták őket magukkal az örmények.

7. Az újév.

Az újév Julius Caesar naptárjavítása után lett az év kezdete. Az egyház először Karácsony nyolcadát ünnepelte ezen a napon.¹

Ma az újév a jókívánságok és a következő évhez fűződő szép remények napja, tehát örömnünap.

Éjjel 12 órakor kezdődik. A megelőző nap, Szilveszter napja, készülődéssel telik el. Sok érdekes és különös szokással találkozunk újévkor, melyek közül egynéhányat az őshazából hozott magával az örménység, ismét másokat a körülötte lakó népek szokásaiból vett át.

Az új év Örményországban az ajándékozás napja.² Különösen a gyermekek kapnak sokféle és bőséges ajándékot. Szilveszter estéjén őket már korán ágyba küldik, hiszen újév napján korán kell kelni. A szülők viszont egész éjjel virrasztanak, megterítik az asztalt, telerakják édességgel és ajándékkal.

Az ajándékok kiosztása újév napján történik. Ez a nap máig is megmaradt ajándékozási napnak. Leginkább a szülők lepik meg valamivel gyermekeiket. Még a szegények is kapnak valamit, nem drága és célszerűtlen játékokat, hanem hasznos dolgot, ruhát, cipőt stb.

Évszázados és ma is megtalálható szokás, hogy újév reggelén *Snorhavor nor dari* (boldog új évet) köszöntéssel üdvözlük egymást az emberek. Keleten ezzel a kívánsággal együtt jár a különben nem szokásos kézszerítés.

Nagyon érdekes szokás és pár évvel ezelőtt még üzték Szamos-újjvart a tojásöntést. Éjfél előtt kimentek a lányok, kezükben egy pohárral és tojással a Szamoshoz. Az éjféλι harangszóra vizet merítettek a folyóból és feltörve beleöntötték a tojást. Éjjel nem volt szabad ehhez hozzányúlni, lefedve kellett tartani, csak reggel nézhatték meg és a vízben úszó tojásdarabok alakjából különböző jóslatokat mondtak.³ Ha például a tojás puska alakját veszi fel. Katona

¹ *Artner* i. η. 66. 1.

² *Szongott* i. m. 178. J.

³ *Gabányi János (Makkai-Nagy): Adatok téli néphagyományaink ismeretéhez, Kolozsvár, 1939.* is említi ezt a szokást.

lesz az illető lány férje. Ez a szokás másutt is megvan ólomöntés formájában.⁴ Lehet, hogy az örmények a tojásöntést Törökországból hozták magukkal, mert ott a török-kávé üledékéből jósolnak.⁵

Lehet, sőt valószínű, hogy azelőtt szokásban volt újévkor is a kántálás. Ma Is Vitt-ott találkozunk vele. Gyergyószentmiklóson például a gyermekek újévkor is házról-házra járnak és egy-két fillért mindenütt kapnak jókívánságaikért.

Azelőtt szokásban volt, hogy azokat az idegeneket, akik nem tölthették családjuk körében az ünnepet, a családapa meghívta magához. A családdal együtt terítették nekik és vendégelték meg őket. Ennek célja az volt, hogy ne töltsen senki magányosan az ünnepet. Ma az anyagi viszonyok miatt ez a szép szokás mindinkább elhomályosodik, azonkívül nincs meg az a nagy összetartás, amely azelőtt összekapcsolta az örményeket.

Néhány örmény családban dívik még az a Keletről hozott szokás, hogy a háziasszony az újévi kalácsba pénzdarabot rejt el.⁶ A kalács az ebédnél az asztalra kerül, a családapa vágja fel, vigyáz arra, hogy a kés ne érje a pénzt, bár nem tudja, hogy a kalács melyik részében van, mert ha megsérti a késsel a pénzt, az bajt jelent. Annyi részre szeleteli fel a kalácsot, ahány tagú a család, akinek az a szelet jutott, amelyikben a pénz van, szerencsés lesz, ő a nap hőse és kívánhat valamit, amit aztán a család teljesít.⁷

⁴ *Olbrich* is beszél az ólomöntésről. Grimm szerint talán görög eredetű szokás, mások a germánok sorsvarázslatával hozzák összefüggésbe. — „Sterne bedeuten Glück, Kreuze Leid, Männchen oder Saekform Reichthum, Tiefchen Tod. Nadeln oder Nägelchen das Handwerk eines Schneiders oder Schusters, Baum Gärtner, Landmann usw.” — Vor allem spielt das Liebesleben beim Bleigiessen eine große Rolle; es ist das Eheorakel und maßgebend für alle Heiratsfragen. Aus Buchstaben, die das Blei bildet, will man den Anfangsbuchstaben des Vornamens des künftigen Freiers erraten, aus anderen Gebilden den Stand des künftigen Gatten; bilden sich z. B. Hämmer, so erhält das Mädchen einen Handwerker zum Manne usw. Ein Kranz bedeutet Heirat in Jahresfrist, ein Sarg den Tod.

Das Zinn (Blei) gießen zu dem Zwecke, künftige oder vergangene Dinge zu erkennen, wurde als Zauberei den Christen kircklich untersagt. Heute ist das Zinn u. Bleigiessen eine meist scherzhafte Unterhaltung und ein Zeitvertreib am Silvesterabend. Einst aber spielte es im Hexenkammer eine unheimliche Rolle.” — *Olbrich*: Bleigiessen, Hwb. d. dt. Ag. I. k. 1390. 1.

⁵ Ez a szokás abban áll, hogy miután a törökkávét kiitták, a kávé üledékéből, melyet balkézzel háromszor balfelé meg kell lóbálni, különböző jóslatokat mond a hivatásos utcai vagy kávéházi jósoló.

⁸ *Szongott* i. m. 179. 1. említi ezt ősi szokásként.

⁷ Ennek a szokásnak egyik változata nagyon ismert. Farsangi fánkba jeggyűrűt sütnék, amelyik lány megtalálja, szerencsés lesz és abban az évben férjhezmegy, mivel a gyűrű házasságot jelent. — *Sartori* i. m. III. k. 75. 1. is említi a szokást a németeknél, a pénz megtalálója lesz a király. — *Eckstein* is említi a szokást, „wer das Stück mit der Münze erhielt, wurde als

Ma már nem található meg, de néhány évtizeddel ezelőtt is megvolt az a szép szokás, hogy az apa a még megszállott területen lévő Erzsébetvároson kiment gyermekeivel a Küküllőhöz, imádkozott, Isten kegyelmét kérte az újévre és egy darab kenyeret a vízbe mártott. Ennek magyarázata az volt, hogy az egyes családok közös jókívánsága így egyesül ha előbb nem, a tengerben és így legalább lélekben köszönhetik egymást a szétszéledt örmény honfitársak. Az apát a család tagjai Snorhawor nor dari köszöntéssel üdvözölték, az apa pedig szétoztotta közöttük a kenyeret.⁸

Szintén eltűnt ma már az az ősi szokás is, hogy a gyermekeknek úgy kívántak boldog új évet vagy születésnapot, hogy egy székre ültették őket (vászonterítő volt a padlón) fejükre füge, mogyoró, dió és datolya keveréket öntöttek és így fejezték ki jókívánságaikat, hogy életük édes és kellemes legyen és hogy minden jóval bőségesen halmozza el őket a jó Isten.⁹

Szokásban volt azelőtt, hogy a kút gémjére süteményt helyeztek el, aki legkorábban kelt fel, az kapta meg. Ezt aztán nem ették meg egyszerre, hanem eltették és ha valakinek az év folyamán a foga fáj, kapott belőle, ettől aztán elmúlt a fogfájás.

Ma is meg van az a néphit, hogy újévkor a házba jobblábbal kell belépni. Ugyancsak az a hiedelem is ismert még ma is, hogy nem szabad újév napján pénzt kiadni, mert akkor sok kiadása lesz az embernek egész évben. Nem szabad savanyút enni, mert akkor savanyú lesz az év. Csak olyan állatok húsát szabad enni, amelyek előre túrnak, mint például a disznó, csirkét nem szabad enni, mert az hátrafelé kapar. Általában a szárnyas hústól tartózkodni kell, mert akkor elrepül a szerencse. Hogy megőrizze az ember a boldogságot a házban, újév napján még a szemetet sem szabad kivinni, mert esetleg vele együtt a szerencsését is kidobja. A seprőt, amellyel újév előtt a nagytakarítást végezték, el kell dobni, mert így a baj is eltávozik a háztól.¹⁰ Az ökröt az istállóból a ház ajtajába kell vezetni, ha jobb lábával lép be, szerencsés lesz az év.¹¹

Az újév ünnepélyessége a gazdag étrendben is megmutatkozik. Az ételeket természetesen legkésőbb Szilveszter napján kell elkészíteni és az újévet gazdagon megterített asztallal kell várni.

König ausgerufen und dreimal mit Jubel in die Höhe gehoben; er machte mit Kreide ein Kreuz an die Dielen und Balken im Haus, um damit Unglück- und die Gespenster abzuwehren. — *Eckstein*: Neujahrskuchen, Hwb. d. dt. Ag. VI. k. 1055. 1.

⁸ *Avedik* Félix úr (Budapest) szíves közlése alapján. A szokást *Szongott* i. m. 178. 1. is említi.

⁹ *Avedik* Félix úr (Budapest) szíves közlése alapján.

¹⁰ Néhányat a szokások közül *Gabányi* is említi. *Makkai-Nagy* i. m. 182. b.

¹¹ Hasonló szokásról megemlékezik *Szongott* is, i. m. 183. 1., tehát ez keletről magukkal hozott szokás.

Az újévi ételek között a legkedveltebb és a legismertebb a minden örmény családnál fellelhető *dalauzi*. Ezt az ételt mindenütt ismerik, ebben egységesek a keleti örmények és az örmény szertartású római katolikusok.

A dalauzi ősrégi étel, keleten gosinagnak hívják. Ez édes-ség, tésztaemű, melyet a ház népe fogyaszt az ünnepek alatt, s mellyel a vendégeket is megkínálják. Története egészen a pogány korig nyúlik vissza. A nyolc főisten között szerepelt Vanadur a vendégfogadás istene, akinek tiszteletére vendéglátó házakat állítottak fel, ahol az utasokat minden szükséges dologgal ellátták. Ünnepe a keresztény újév körül volt, áldozatul különböző gyümölcsöket ajánlottak fel neki, hogy az új esztendő termése bőséges legyen. Ez az áldozati felajánlás a keresztény hit felvétele után is szokásképpen megmaradt a családok körében, a vendéglátást pedig kiemelkedő szeretetreméltósággal gyakorolják az örmények még ma is.¹²

Örményország zordonabb vidékein, de a pogány szomszédok gyakori támadásai következtében, valamint a menekülés közben nem volt mód arra, hogy izes gyümölcsökből finom ételeket készítsenek. De a dakészítéséhez szükséges méz és dió vagy mák mindig akadt. Ezért olyan nagy múltú és közkedvelt ez az újévi csemege. A dalauzit Szamosújvárt és Gyergyószentmiklóson azzal a különbséggel készítik, hogy Szamosújvárt dióval szeretik, Gyergyószentmiklóson pedig inkább mákot tesznek bele. A dalauzihoz a férfiak pálinkát, a nők pedig valamiféle édességet kapnak.

A dalauzi készítési módja a következő: pörkölt mézbe tisztított diót teszünk, fahéj, citromhéj, narancshéj kerülnek bele izesítőül. Addig kavarjuk, míg össze nem áll, ezután fa lapítóra helyezzük és elsimítjuk. Tetejére cukorkát teszünk. Az összeállítás nem nehéz, az anyag sem különleges, úgy hogy mindenütt könnyen elkészíthető, talán ezért is él olyan élénken az örményeknél.¹³

Hogy mennyire közkedvelt, azt mutatja a ma is ismert, régebben nagyon gyakran énekelt dal a dalauziról. Eredeti magyarországi örmény ének, mert keleten a dalauzit gosinagnak hívják. A dallamot valószínűleg keletről hozták magukkal ősapáink. Mind a szó-

¹² *Avedik* Félix úr az örmény vendégszeretettel kapcsolatban gróf *Teleki Sándor* „Emlékeim” c. könyvére (kiadta a Petőfi-Társaság II. k. 214 l.) hivatkozik, aki az örményekről ezeket írja: „Sohasem fogom elfelejteni azt a fogadtatást, melyben 1848 végén Szamosújvárt részesültünk. A rajongás az örjögésbc ment át és láttam olyan örményt, aki a Mátyás-huszár lovának a lábát csókolgatta . . .” „Ezek jó emberek — mondta az öreg vezér (Bem) Czecznek —, köszönje meg nevemben, egy napiparancsban, szíves vendégszeretetüket.”

¹³ A készítési módra vonatkozólag igen sok leírást kaptam, lényegében véve mindegyik ugyanaz.

veg, 'mid a dallam szerzője ismeretlen, a szöveg műfordítója Gábrus Zachár szamosújvári tanító volt. Eredetileg 12 versszakból áll, s így hangzik: „

*„Dalauzi, dalauzi
Mindig édes vagy te nektünk,
De aztán evvel mit csinálsz
Csalogatod szájainkat.*

*Mert szájainknak édességét,
Adsz valami kis kellemet;
De üres reményt nyujtsz, hogy az
Évünket édessé teszed.*

*Megédesítéd száinkat
De nem leik' ismeretünket
Mert mézet eszünk mi benned,
Szivünk azért mégsem édes.*

*Vajha te velünk azt tennéd,
Hogy szív-édességet adnál;
Szomorúkat örvendítnéd
Mézeddel édesítnéd.*

*De ezt tenni képes nem vagy,
Mert te csak dió és méz vagy
Szokásod szerint édesítsz
S sok embernek nyújtasz tápot.*

*Szájjal kellemesen eszünk,
De könnyekkel azt vegyítjük,
Midőn nem vagyunk nyugodtak,
Hanem bánt a belső keserv.*

*Midőn a világ marcangol
S ezerféleképpen kínoz;
Egyiket nagy szegénységgel
A másikat szégyenfolttal.*

*Egyiknek szomorúságot
Másiknak nagy fájdalmat hoz,
Egyikünket gonosz ellen
Kezébe ad áldozatul.*

*Az evet dalauzival
Sokan elkezdik örömmel;
De azt keserúséggel és
Szomorúsággal végzik be.*

*Mert eljött az irigylő sors
S hozott az embereknek nagy
Szerencsétlenségek s tőlük
Elvett mindent szép örömet.*

*Azért ember! Istent kérjed,,
Hogy Az adjon neked mézet,
Tegye évedet kegyelme
Kellemteljes- és édessé.*

*Számba ne vedd a, keservet
S ne fájlaljad a szomort, bajt;
Hanem az Isten kedvéért
Túrd, viseld el te szívesen."¹⁴*

A dalauzin kívül ünnepi étel amahalebbi, ez tejberizs-féle étel. Tányérokba öntik és fahéjbőri rajzokat, kívánságokat, közmondásokat szórnak ki rá.¹⁵

Az ételeket természetesen előbb kell elkészíteni, mert ha újév napján dolgozik az ember, akkor egész évben igen sok munkája lesz. Azonban lustálkodni sem szabad, mert akkor sem marad el a büntetés, a lustaság jegyében fog lefolyni az év.

Az újévvvel kapcsolatban még ma is igen sok szép szokás él. Sajnos, ma már kiveszőfélben vannak.

¹⁴Szongott i. m. 379. I.

¹⁵Hovhannesian Eghia úr (Gödöllő) szíves közlése alapján.

8. Vízkereszt.

A karácsonyi ünnepekör utolsó ünnepe a Vízkereszt, jelentősége igen nagy a legrégebbi időktől kezdve.

Ez a nap minden valószínűség szerint Jézus születésnapja, mert e napon jelent meg az Úr test szerint a világnak.¹

Az ünnep tárgya tehát az Üdvözítőnek az egész világ előtt való megjelenése vagyis epiphania.² Ez különösen három eseményben nyilvánkozott meg, a bölcseknek a csillag által mutatkozott meg az Úr, a zsidóknak a Jordánnál az Atya szava által, a tanítványoknak pedig Jézus igazolta istenségét a kánai borcsodával.³

Keleten ez régebbi ünnep a Karácsonynál, ott e napon ünnepelték Krisztus születését. A IV. században Nyugaton különlegesen fejlődik az ünnep.⁴ Keleten a főtárgy Krisztus megkeresztelése, s ezzel kapcsolatban a vízszentelés.⁵ Ezért keresztelték meg e napon a katechumeneket. Miután a görög egyház is december 25-re tette át a karácsonyi ünnepeket, első és második Epiphaniáról kell beszélni.

A Vízkereszt az egész Egyházban a legnagyobb ünnepek közé tartozik.⁶ A latin egyházban a dies sacramentissimus nevezetű öt ünnephez tartozik és az egyházi év beosztása is sokban függ tőle, mert ehhez számítják a következő hat vasárnapot.

¹ *Jajczay—Schwartz* i. m. 95. 1.

² *Parsch* i. m. 153. 1. „Zu Weihnachten „ist uns Christus geboren es ist wie ein trauliches Familienfest, an den nur wenige wie Maria und die Hirten teilnehmen; zu Epiphania“ ist uns Christus erschienen“ d. h. er offenbart sein Erscheinen der Welt; da sind die geschichtlichen Ereignisse, wie Geburt, Anbetung der Weisen, Laufe u. a. nur Zeugen und Beweise für die weltbeglückende Tatsache, daß der Gottmensch der Heiland der Welt ist.“

³ *Artner* i. m. 75. 1.

⁴ *Wetzer* u. *Weite's* Kirchenlexikon, IV. k. 703. 1.

⁵ „Alsó Itáliában úgy látszik görög befolyás alapján a XIII. század elején, Epiphania napján, vízszentelést végeztek, később a XV. és XVI. századokban ezt a szokást az Alpokon túl is többhelyütt elfogadták s Epiphania vigiliáján végezték a vízszentelést (boroszlói legenda 1499., prágai Rituale 1520), amelynek szertartása különben nagyban egyezik a középkorban általánosan használt „benedictio maior salis et aquae” szövegével. Hogy ez a vízszentelés nálunk is nagyon szokásos lehetett, mutatja az ünnep magyar neve: Vízkereszt. *Mihály fi* i. m. 121. 1.

⁶ Ezt mutatja a német elnevezés is „Der obriste Tag”.

Az ünnep tárgykörébe Nyugaton Jézus megkeresztelése, a kánai csoda, a csodálatos kenyérszaporítás és Lázár feltámasztása is belekerült, az ünnep főtárgya mégis a Háromkirályok imádása.⁷

¹ Amint a régi időkben ezt a görög egyház is tette, a szakadár örmények Vízkereszt napján, vagyis január 6-án ülik meg az Úr Jézus születését.

Az ünnep neve örményül *Hajdnutjun* megjelenés (*hajd* 'nyílt' *hajdnel* 'hírül adni'). *Mdgdrdutjun* — keresztelés (*mdgdrrddl* 'keresztelni').

Az örmény katolikusok, mint minden nagy ünnepet, ezt is elsősorban a szent misével ünneplik. Mise után következik a vízszentelés.⁸ Ünnepeyes külsőségek között folyik le, a liturgia szabályai v szerint.⁹ A Szentélyben egy kis asztalt állítanak fel, erre díszálban vizet helyeznek. Mögötte a hívek száma szerint hordókban, vagy vedrekben vizet készítenek elő. A szent mise után a pap az assistenciával és az énekkarban elhelyezkedik az asztal körül és megkezdődik a szertartás. Eléneklük a Lujsi lusa áaragant, azután a pap a következő zsoltárokat olvassa fel: Dávid 20. zsoltár, Exodus 15. fej. 22—27 vers. Izaiás3. fej. 14—17 vers, 4. fej. 15—18 vers. A négy királyság könyve 2. fej. 19—22 vers. Izaiás 12 fej. 3—6 vers. Ezekiel 47 fej. 1 — 12. szakasz. Pál apostol levele a korinthusiakhoz 10. fej. 1 — 4 vers.

Ezután következik az Evangélium felolvasása. Máté III. fej. 1 — 17. vers. Felolvassák Casereai szent Bazil vízszentelési imáját és megemlékeznek Dzordzoreci Jánosról. Végül Gergely katolikosz vízszentelési éneke következik.

E közben az egyik pap a sekrestyéből ezüst tálcán behozza a szent olajat tartalmazó színezüst galambformájú edényt. A miséző pap keresztel, a szent olajat tartó pap szent olajjal, a diakónusok a füstölővel és az evangéliummal keresztet vetvén megáldják a vizet, a szent olajból pedig pár cseppet beleöntenek.

Ebből a szentelt vízből mindenki annyit vihet haza, amennyit akar. A néphit csodálatos erőt tulajdonít neki és féltve Órzi. A családtagok isznak belőle egy keveset, a többit pedig elteszik és az év folyamán használják.

Ha például zivatar közeledik, imádság közben meghintik vele a házat, hogy a villámcsapást elkerüljék. Hirtelen rosszulétnél, gyors keresztelésnél is ebből a vízből merítenek, halálesetkor pedig ezzel a vízzel hinti meg a pap a halottat.¹⁰

⁷ *Jajczay—Schwartz* i. m. 121. I.

⁸ Ez a szokás keleten mindenütt él és igen nagy jelentőségű. Nagy Kalendárium manuale. II. k. 558. I.

⁹ Liturgiáját a *Maidots* (örmény rituális könyv) is közli. 509-541. I.

¹⁰ *Gabányi* is említi ezt a szokást a *Makkai-Nagy* i. m. 182. I.

Keresztelő Szent János emlékére és Jézusnak a Jordán vizében való megkeresztelésére gondolatából egy szép és mélyértelmű szokás él az örmény katolikusoknál.

Krisztust január 6-án szimbolikusan megkeresztelik. Keresztelő Szent Jánost egy birkabőrbe öltözött kis 14 év körüli fiú képviseli, *őt* aznap Jézus keresztapjának nevezik.

A ceremónia ünnepélyes, a pap elveszi a keresztet Keresztelő szent János kezéből és belemártja a vízbe. Majd óvatosan kiemeli, a diakónussal együtt megtörölgeti és átadja a keresztapjának. A hívők hosszú sorban elvonulnak a kereszt előtt és megcsókolják. A szertartás közben az assistencia a saregi Konstantin című egyházi dalt énekl.¹¹

A szokás mélyen gyökeredzik az örmények lelkében, értelme az, hogy drámai formában bemutassák Jézus megkeresztelkedését. Legújabbban Budapesten is gyakorolják.¹²

Gyergyószentmiklóson ezzel kapcsolatban szokásban volt, hogy a keresztet bennhagyták a vízben, a hívek azután valósággal licitáltak, hogy ki vegye ki a feszületet. Az összegyűlt pénzt az egyházközség és a templom szükségleteire fordították. Ma ez már nincs szokásban.¹³

Vízkeresztkor a pap házról-házra jár és „mindegyiket megszenteli.”¹⁴ A háziasszony az asztalra egy szép pohárban vizet készít, ^x ebbe meríti bele a kis házi keresztjét a pap és hinti meg vele a házat. A vizet a családtagok azután kiisszák.

A papot a család feje étellel kínálja meg, vagy pénzt ajánl fel neki.

Ha némely eltéréssel is, de ez a szokás a mai napig él az örmények körében, Budapesten, Szamosújvárt és Gyergyószentmiklóson. Rokonszokás a karácsonyi házszenteléssel. Tulajdonképpen akkor is ugyanaz történik, de mivel a városban vagy községben igen sok ház volt, a pap kénytelen volt megosztani és némelyik házat Karácsonykor megszentelni.

A házszentelésnek mély értelme van. Legalább egy évben egyszer meg kell jelenjék Isten szolgája a család otthonában és hogy megáldja a lakóhelyet, mert csak úgy élhetnek a jó Isten segítségével neki tetsző szép életet.

*

¹¹ *Mazdots* is említi a szokást, 533. 1.

¹² *Pungutz* ft. úr vezette be.

¹³ *Vákár* József plébános úr szíves közlése alapján.

¹⁴ *Franz* szerint a házszentelés németországi eredetű és a XVI. században keletkezett. (*Franz, Adolph: Die kirchlichen Benediktionen im Mittelalter, Freiburg im Breisgau, 1909. 608. 1.*) Sartori szerint Németország katolikus vidékein mindenütt ismerik a szokást. Sartori, i. m. III. k., 77. 1.

Az erdélyi örmények népszokásaik közül leginkább a karácsonyi ünnepkörhöz tartozókat tartják, de már ezek is tűnőben vannak.

A népszokások eltűnésének két oka van: elsősorban is az örményeknek nincs főpapjuk, hiába kertek évtizedeken keresztül a kormánytól, ezért mindinkább közelednek a latin szertartáshoz.

A másik ok pedig az, hogy a magyarság közé ékelve mindinkább magyarrá válnak és átveszik a magyarság életmódját és szokásait.

Könyvészet.

- Agathangelus*: Geschichte der Bekehrung Armeniens, Venedig, 1862.
- Arner* Edgar: Az egyházi évnék, ünnepeinek és szertartásainak kimerítő leírása és magyarázata, Budapest, 1923.
- Avedik* Félix és *Alexa* Ferenc: Az örmény nép múltja és jelene, Budapest, 1922.
- Avedik* Félix: A magyar örménység múltja és történeti jelentősége, Budapest, 1921.
- Avedik—Hermann—Hovhannesian*: Az örmények, Budapest, 1921.
- Buchberger*, Michael: Lexikon für Theologie u. Kirche, Freiburg in Breisgau, 1930.²
- Brevárium*, Bécs, 1879.
- Choronei* Mózes: Nagy-Örményország története, Szongott Kristóf fordításában, Szamosújvár, 1892.
- Czoernig*, Karl: Ethnographie der österreichischen Monarchie, Wien, 1855.
- Evetovics* Kunó: Katolikus erkölcsstan, Budapest, é. n.
- Fejér*, Georgius: Codex Diplomaticus Ecclesiasticus ac Civilis, Budae, 1829-1844.
- Hovhannesian* Eghia: Armenia népe, Gödöllő 1934.
- Hübschmann*: Armenische Grammatik, Leipzig 1897.
- Karaskian*, J.: Kritische Geschichte der Armenier nach der neuesten geschichtlichen, sprachwissenschaftlichen und philologischen Forschungen, Tiflis, 1895.
- Lehmann—Haupt*, C. F.: Armenien einst und jetzt, Berlin, 1910—1931.
- Korbuly* Domokos: Az örmény kérdés a magyar közvéleményben, Budapest, 1942.
- Lepsius*, Johannes: Armenier und Europa, Eine Anklageschrift wider die christlichen Großmächte, Berlin und Leipzig, 1934.
- Lukácsi*, Kristóf: Adalékok az erdélyi örmények történetéhez, Szamosújvár, 1896.
- Lukácsi* Kristóf: História Armenorum Transsilvaniae, Viennae, 1895.
- Mihályji* Ákos: A nyilvános istentisztelet, Budapest, 1933.
- Nansen*, Fridtjof: Betrogenes Volk, Leipzig, 1928.
- Nève*, Félix: L'Arménie chrétienne et sa littérature, Paris, 1886.
- Parsch*, Pius: Das Jahr des Heiles 1931, Klosterneuburg, 1931.
- Pharp*, Lazar: Geschichte der Armenier, Venedig, 1891.
- Rohrbach*, Paul: Armenien, Stuttgart, 1919.
- Schünemann*, Konrad: Die Entstehung des Städtewesens in Südosteuropa, Breslau und Oppeln, é. n.
- Szongott* Kristóf: Szamosújvár szab. kir. város monográfiája, Szamosújvár, 1901.

Weber, Simon: Die katholische Kirche in Armenien, Freiburg in Breisgau, 1903.

Werfet, Franz: Die vierzig Tage des Musa Dagh, Berlin, 1985.

*

Bálint Sándor: Népünk ünnepei, Budapest, 1938.

Bányay Elemér: Örmény anekdoták, Szamosújvár, 1902.

Berliner, Rudolf: Denkmäler der Krippenkunst, Augsburg, 1926.

Bertchold-Stäubli: Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens, Berlin—Leipzig, 1927.

Erich—Beitl: Wörtertmch der deutschen Volkskunde, Leipzig, 1936.

Franz, Adolph: Die kirchlichen Benedektionen im Mittelalter, Freiburg in Breisgau, 1909.

Gopcsa László: Az örmény népélet, Budapest, 1922.

Hager, Georg: Die Weihnachtskrippe, München, 1902.

Jajczay—Schwartz: Karácsony a művészetben, Budapest, 1942.

Karácsonyi ének az örmény egyházi énekeskönyvből erdélyrészi örmények használatára, Bécs, 1889.

Katona Lajos irodalmi tanulmányai, Budapest, 1912.

Lauffer, Otto: Der Weinachtsbaum in Glauben und Brauch, Berlin und Leipzig, 1934.

A magyarság néprajza: I.—IV. k. Budapest, é. n.

Makkai-Nagy: Adatok téli néphagyományaink ismeretéhez, Kolozsvár, 1939.

Mang, Hermann: Unsere Weihnacht, Fußbruch, 1927.

Meisen, Karl: Nikolauskult und Nikolausbrauch im Abendlande, Düsseldorf, 1931.

Nilles, Nico¹ aus: Kalendárium manuale, Innsbruck 1896.

Ringler, Josef: Deutsche Weihnachtskrippe, Innsbruck, 1929.

Sartori, Paul: Sitte und Brauch, Leipzig, 1910.

Schwartz Elemér: A néprajz új útjai, A katolikus néprajz, Budapest, 1934.

Spamer, A.: Die deutsche Volkskunde, Leipzig, 1925.

Szongott, Kristóf: A magyarországi örmények ethnographiája, Szamosújvár, 1903.

Veith, L. A.: Volksfrommes Brauchtum u. Kirche im deutschen Mittelalter.

Wetzer und Weite's Kirchenlexikon, Freiburg in Breisgau, 1886.

Deutsche Rundschau 1896. évf. *Vámbéry Ármin:* Armenier und Kurden.

Ethnographia-Népélet 49 évf. 1—2. sz.

Görögkatholikus Szemle, XIV. évf. 40. sz.

Keleti egyház, 1942. febr. 33. sz. és 9—10. sz.

Mitteilungsblatt der deutsch-armenischen Gesellschaft, Berlin.

Wiener Zeitschrift für Kunde des Morgenlandes 1890, *Dashian J.:* Zur Abgarsage.

Szójegyzék.¹

aganzabur = fül-leves 51
anusabur = édes leves 52
awedis = hírnök, üdvözlégység 46
bärz bahk = egyszerű böjt 28
dzanunti dzar = karácsonyfa 38
dalauzi = ételnév 21
dabgazpafzuly = sült paszuly 29
dahtahhalva = meleg halva 53
darin gedreitek? = felvág(átok-e már az étet? 22
dolma = ételnév 21
dzom = böjt 28
gozinâgh = ételnév 21
hajastan = urak országa, Örményország 9
hajdnutjun = megjelenés, Vízkereszt 61
hajk = úr, örmény 9

himar = balga 22
xisd bahk = szigorú böjt 28
imasdun = bölcs 22
khurut = ételnév 51
mahalebbi = ételnév 59
mâhok = ételnév 29
maslin = ételnév 29
magardu jun = keresztelés, Vízkereszt 61
pahlawa = hideg tészta 52
piláf = ételnév 29
snorhawor nor dari = boldog újév 21
saragan = egyházi ének 49
sülig = ételnév 29
tahin = ételnév 29
tukmats = ételnév 30

A szavak után írt számok a lapszámot jelölik.

Kiadásért felelős: Tarisznyás Györgyi.

42.953. — Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. (F.: Thiering Richár